

E. Nurm

**LÜHIKE
ÜLEVAADE
ROOMA
KIRJANDUSEST**

70076

Tartu Eesti Kirjastus

ERNST NURM

LÜHIKE ÜLEVAADE
ROOMA KIRJANDUSEST

GÜMNAASIUMI LÖPPKLASSILE

nr. 90

TARTU EESTI KIRJASTUS

ARHIIVKOGU

LADINA KEELE ÕPIKUD GÜMNAASIUMILE.
PEATOIMETAJA: MAG. E. NURM.

- O. Kerem, A. Kimmel, E. Nurm: Vestibulum linguae Latinae I. Ladina keele õpik gümnaasiumi klassikaharu I eelklassile.
- O. Kerem, A. Kimmel, E. Nurm: Vestibulum linguae Latinae II. Ladina keele õpik gümnaasiumi klassikaharu II eelklassile.
- Ernst Nurm: Ladina keele grammatika gümnaasiumile.
- Anton Härma: Ladina keele lugemik gümnaasiumi III klassile.
- Anton Härma: Scriptores, Latini I. Ladina keele lugemik gümnaasiumi IV klassile.
- Ernst Nurm: Lühike ülevaade rooma kirjandusest gümnaasiumi lõppklassile.

U. 3308883

TARTU ÜLKOOL
RAAMATUKOGU

II trükk.

AfV. nr. I/0114. Trükiarv: 2150 eks. Paber: 61×86 cm, ETK pabervabrik, Tallinn. Trükk ja brošeerimine: „Noor-Eesti“ trükikoda, Tartu. Ilmunud novembris 1943. Hind Rmk. 1.50.

ARHIIVKOGU

Sissejuhatus.

Tervelt viis sajandit oli Rooma olnud ilma kirjanduseta. Oma riigi ülesehitamisel ja piiride laiendamisel ning kindlustamisel polnud kaine ning praktilise mõtteviisiga roomlasel aega (ega huvigi) tegelda kunstide ja kirjandusega, tema mõtted suundusid vaid sõja- ja riigimehe voorustele.

Raudne distsipliin, mis juhtis roomlase elu lapsetoast surmani, ei võimaldanud küllaldast sisemist vabadust, halvas isiku omapärasust, pidurdas seega tema kunstilist tegevust ning eneseavaldust. Sellest johtubki, et puht-rahvuslikku rooma kirjandust (peale mõne erandi) pole üldse mitte tekkinud; kirjanduse vorm ja sisu on suurel määral kreekapärased, ainult sõnastus on ladinakeelne.

Ei puudunud muidugi ka roomlastel omapärase proosa kui ka luule algeid, kuid kokkupuutumine kreeklastega lämmatas need algupärase kunstiloomingu eod, ja rooma kirjandusest sai kreeka kirjanduse tütar. Rooma kirjandusloo alguseks loetakse õigusega seda päeva, millal Roomas esmakordselt etendati ladinakeelset kreeka näidendit. Ja siitpeale järgneb kreeka vaimu viljastav mõju rooma kirjandusse.

Rooma kirjanduse arenemiskäigu võime jagada viide ajajärku:

I. Arhailine ajajärk: omapärase rahvusliku kirjanduse alged (kuni a. 240 e. Kr.).

II. Kreeka eeskujude järeleaimamise alged: komöödia, õitseng; lõpu poole opositsiooni tekkimine võõra mõju vastu (a. 240—80 e. Kr.).

III. Kuldne ajajärk (a. 80 e. Kr. — a. 14 p. Kr.):

1. Cicero ajastik: proosa õitseng;
2. Augustuse ajastik: poeesia õitseng.

IV. Hõbedane ajajärk: järelõitseng ja klassitsism (a. 14—117 p. Kr.).

V. Vaskne ajajärk: kirjanduse langus (a. 117 kuni antiikaja lõpuni).

Esimene ajajärk: arhailine (kuni a. 240 e. Kr.).

Rooma kirjanduse esimesest perioodist on vähe säilinud. On ainult mõned katkendid rahvaluulest ja teateid esimestest proosa-ülestähendustest ja rahvapärastest jandist.

Vanim luule on usundilise sisuga; siia kuuluvad eeskätt usu- lised nõidumis- ning manamislaulud. Näit. on säilinud nurme- vendade (*fratres Arvāles*) laul nurmejumalanna auks. Usun- diga tihedalt seotud on ka leinalaulud ehk *neenia*d, nutu- naiste kaebelaulud flöödimängu saatel tähtsate isikute matus- tel. Lõikuse- ja viinamarjapühadel laulsid maskeeritud talu- poegade salgad vastastikku pilkelaule. Need improviseeritud naljatlevad laulud, nn. *festsenniinid*, sisaldasid mõnin- gaid dramaatilisi elemente.

Veel lõbusamad olid **rahvakometid**, mida nimetati hiljem nende päritolu-koha järgi (*Atella*, linnake Kampaanias) *atellaanideks* (*fābūla Atellāna*). Siin on juba tegemist primitiivse kunstilise loominguga. Neis jämekoomilistes, ko- hati koguni frivoolseis jantides esinesid kindlad karakter- tüübid, nagu lollakas Maccus, lobiseja söömar Bucco, heataht- lik kohtlane vanake Pappus jt.

Proosa tekib hiljem kui poesia. Esimesed proosalised üles- tähendused olid kas religioosset või ajaloolis- poliitilist laadi. Usundilise sisuga on preestrite kirja- likud märkmed ja näpunäited usuliste talituste ja ennustuste kohta. Usundilise eesmärgiga panid preestrid kirja ka *kale- ndri* (*fāsti*), kust võidi saada andmeid püha- ja äripäevade kohta. Ülempreestri (*pontifex maximus*) juhatusel koostati kroonikaid — *annāles pontificāles* —, kuhu märgiti aasta-aastalt päikese- ja kuuvarjutused ja muud ebaharilikud loodusnähtused ja -imed, samuti tähtsamad poliitilised sünd- mused, nagu sõjad, rahutegemised jm.

A. 451—450 koostasid selleks valitud 10 meest (*decemviri*) 12 tahvli seadused, mis kujunesid rooma seadusand- luse aluspõhjaks.

Teine ajajärk: järeleaimamise alged (a. 240—80 e. Kr.).

Nagu nägime, olid vanas Roomas mõningad kirjanduse alged olemas, mille pinnal oleks vähehaaval võinud võrsuda algupärane luule. Et neist idudest siiski ei arenenud orgaaniliselt rahvuslikku kirjandust, selle põhjuseks on III sajandi keskel aset leidnud poliitilised sündmused. Nimelt hakkab pärast sõda Lõuna-Itaalias asetsevate kreeka linnadega (a. 282—272 e. Kr.) kreeka kultuur voolama Rooma nagu suurde tühja ruumi. Võõra kultuuri määratu ülevuse juures peab aga parajasti idanev algupärane kirjandus paratamatult hukkuma. Kuivõrd sügavale küündis see võõrrahva kultuuriga läbiimbumine, võib näha sellest, et isegi rooma rahvamass tundis kreeka keelt ja suutis jälgida kreeka näidendeid.

Nii tekibki rooma kirjandus äkki ja nii-ütelda teisest otsast, kõige keerulisemast luuleliigist, *d r a a m a s t*. Kõigest järeleaimamisest hoolimata arvestab ta massi maitset. Kõrvuti areneb ka *e e p o s*. Tähelepanev on see asjaolu, et esimesed kirjanikud pole roomlased, vaid kreeklased, poolkreeklased või itaalikud. Olles sotsiaalselt rahvamassile lähedal, loovad nad enamasti rahvale. Pärast lühiajalist õitsengut võtab aga see luulekunst ka komöödias akadeemilise suuna ja kaotab kontakti rahvaga. See-eest tekib Luciliuse sule all puht-roomapärase luuleliiki, *satiir*. Gracchus' te-aegsetes rahutustes soikus luulekunst: sotsiaalsed võitlused pole soodsad muusale.

Kuivõrd roomlased olid kreeklaste õpilased ka proosa alal, nähtub juba sellest, et esimesed rooma prosaistid-ajalookirjanikud kirjutavad veel kreeka keeles. Ent siin oli võõrkultuurile alistumise oht märksa väiksem. Tormilised siseolud ja algav protest kreeka mõjudele liigse alistumise vastu andsid võimsa tõuke proosa arenemisele. Juurdub ju proosa enam roomluse iseloomus ja leiab rohkem rakendust avalikus elus. See rahvuslik opositsioon hellenismi vastu koondub tsensor M. Porcius Cäto võimsa isiksuse ümber.

Kunstluule esimesed katsetused: Livius Andronicus, Q. Ennius.

Rooma kirjanduse sünnipäevaks tuleb lugeda 16. sept. a. 240. Sel päeval etendati Roomas esmakordselt ladinakeelset komöödiat ja tragöödiat, kusjuures autor **Livius Andronicus** ise kaasa mängis. Niisiis algab rooma kirjandus näidendiga ja terve selle kirjandusperioodi kestel püsib draama kesksel kohal. Kreeka teater elas sel ajal iseäranis intensiivset elu; kreeka näidendeid lavastati korduvalt kõigis Vahemere-äärseis kreeka linnades ja isegi Roomas tegutses mitmel korral kreeka teater. Kuid iseäralist huvi teatri vastu tundsid tarentlased. Tarentumist oli pärit ka Livius Andronicus, kes oli pärast Tarentumi vallutamist a. 272 toodud sõjavangina Rooma ja müüdnud orjaks Livius Salinātor'ile, kelle lapsi ta hakkas kasvatama ning õpetama. Pärastpoole vabaks lastud, jätkas Andronicus vaba mehena oma õppetegevust rooma perekondades. Et oma õpilastele ladinakeelset lugemismaterjali saada, tõlkis ta „O d ü s s e i a“ kreeka keelest ladina keelde rooma vanas rahvuslikus saturnilises värsimöödus¹. Senini polnud rooma koolil muud ladina teksti kasutada kui kaheteistkümne tahvli seadused.

Peale 240. a. ettekantud näidendite on Andronicus tõlkinud vabalt kreeka keelest veel terve rea tragöödiad ja komöödiad. Tema töist on säilinud ainult üksikuid värsse.

Livius Andronicusele järgnesid mitmed väljapaistvad kirjanikud, kes tõlkisid ning töötasid ümber kreeka näidendeid või löid nende eeskujul algupärandeid. Neist on tähtsaim **Q. Ennius**, kes oli pärit Kalaabriast, Tarentumi lähedalt, kus kõneldi oski, kreeka ja ladina keelt. Kahtlemata võttis andekas noormees vastu suure annuse kreeka kultuuri ja oli hästi tuttav kreeka klassikaliste luuletajatega. Enniuse kirjanduslik tegevus on väga mitmepalgeline. Ta on kirjutanud rohkesti *tr a g ö d i a i d*, töötades ümber Euripides'e kurbmänge. Surematuks tegi Enniuse tema ajalooline kangelaseepos „*A n n ā - l e s*“, mis püsis kuni Vergiliuseni rooma rahvuseepose *s e n a* ja oli Homerosel kõrval eeskujuks „Aenēis'ele“. Selle eepose teeneks on kõigepealt loobumine raskepärasest saturnilisest värsimöödust ja kreeka heroilise värsimöödu *h e k s a - m e e t r i e s m a k o r d n e t a r v i t u s e l e v ö t m i n e* ning ladina keelele kohandamine. Lugulaul kujutab Rooma riigi

¹ *Versus Saturninus*: *o t o t o t o | t o t o t o*
Näit. Virúm mihí, Caména | ínsecé versútum! („Odüsseia“ esimene värs).

ajalugu Aeneasest kuni Enniuse päevini ja sisaldab umbes 30.000 värssi, jaotatud 18 raamatusse; alal hoidunud on 600 värssi ümber.

Enniust tuleb pidada ka satiiri loojaks, selle sõna esialgses tähenduses¹. Satiirideks (*satūra* ehk *satīra*) nimetas Ennius oma mitmekesise sisuga luuletusi vahelduvas meetrilises vormis; neil puudub praegustele satiiridele iseloomulik kriitiline tendents ning pilkeline laad.

Enniuse mõju oli väga suur. Ta avas roomlastele kreeka kirjanduse vormid ning ideed ja lõi kunstipärase ladina keele.

Rooma komöödia.

Roomlane oli oma loomu poolest suur koomilise muusa austaja. Seepärast areneski rooma komöödia esimesel kokkupuutel kreeka kultuuriga kiiresti ning edukalt, kuna tragöödia ei suutnud lasta juuri sügavamale rooma kirjandusse.

Mõni sõna rooma teatrist. Õieti polnud Roomas draama õitseaial teatrit; esimene teater ehitati alles siis, kui hea draama aeg oli juba ammu möödas. Igaks pidupäevaks, mil näidendeid ette kanti, löödi üles puust lava, mis pärast etendusi jälle lammutati.

Hommik... Teenrid, kepid käes, näitavad kohti. Ainult senaatoreile on lava ees mõned pingid ette nähtud, teised peavad seisma või maas istuma. Rahvas on hommikueine kaasa võtnud. Emad on tulnud koos laste ja ammedega; kõigile on sissepääs tasuta. Esineb näitleja proloogiga: nimetab näidendi pealkirja ning autori nime ja annab lühikese sisukokkuvõtte; seejuures astub ta meelsasti kõnelusse publikuga. Kaks klarnetit mängib uvertüüri. Etendus algab. Näitlejaks on enamasti vabakslastud või orjad. Harilikult tullakse toime kolmega, sest üks näitleja mängib mitut osa. Naiste osi mängivad mehed. Näitelaval etendatakse Plautus'e „*Aulu-lāria*’t“ („Kullapott“). Euclio, Ateena kodanik, ajab oma naisteenija majast välja: tal on vaja järele vaadata, kas on veel alles pott kullaga, mille ta oli pärinud isalt ning vanaisalt ühes nende ihnusega. Pott on maetud maja püha paiga, kolde alla. Leidnud selle oma paigal, käsib vanamees teenijal hoida maja, mitte avades ust kellelegi. Eriti ohtlikud olevat naabrite ko-

¹ *Satūra* (*Ianx*) tähendab mitmesuguste aed- ja põldviljadega täidetud vaagnat (vrd. rassolje).

kad, kes tulevad laenama kord üht, kord teist kõõgiasja: need olevat suurvargad. Ise läheb ta linna toetusraha järele. Varsti näeme Euclio naabrit Megadörus't tema tütre kätt palumas. Kõhklusega nõustub Euclio. Kuid nüüd ilmub Megadoruse õepoeg Lycönidēs, kellel on käegakatsutavaid õigusi tütarlapsele. Alatises hirmus oma kullapoti pärast peidab Euclio selle truudusejumalanna templisse. Et aga vanamehele näib, et Lycönidese ori on poti asukoha välja nuhkinud, siis peidab ta poti pühasse salusse. Akki on pott kadunud; meeletu ahastus. Ootamatult puhkeb Lyconidese orjal igatsus vabaduse järele ja ta pakub lunaraha. Selge on, et tema ongi potivaras. Nüüd sunnib Lyconides orja seda tagasi andma... Siin katkeb näidend: lõpp on kaotsi läinud. Ent proloogist võib näha, et Lyconides saab ühes mõrsjaga ka kullapoti.

T. Maccius Plautus.

Titus Maccius **Plautus** sündis Sarsinas, Umbria linnakeses, kuid äsus juba varakult Rooma, tegutsedes seal teatriteenijana. Kaotanud oma raha ebaõnnestunud äritehinguis, oli ta sunnitud teenima sulasena kellegi möldri juures. Siin hakkas Plautus teatrite tellimisel kirjutama komöödiad. A. 200 e. Kr. etendati Plautuse esimest lavatükki, neile järgnes rida teisi kuni kirjaniku surmani a. 184.

Plautuselt on säilinud 20 komöödiat, tähtis materjal vanaladina kõnekeelega tutvumisel. Sisu järgi võib need liigitada järgmiselt: 1) perekonnadraamad, 2) intriigkomöödiad, 3) juhustekomöödiad, 4) karakterkomöödiad, 5) koomilised jandid, 6) fantastilised komöödiad.

Perekonnadramad, näit. „*Captivi*“ („Sõjavangid“) on täis õnnetusi ja suuremeelsust. Need on liigutava sisuga kodanlikud komöödiad, mis lähenevad tragöödiale ja avaldavad publikusse sügavat mõju.

Tehniliselt kõige kõrgemal seisavad **intriigikomöödiad**. Armuõnn saavutatakse mitte pimedade juhuse läbi, vaid intriigi põneva juhtimise teel; intriigi juhivad enamasti orjad, kes üldse etendavad komöödiais silmapaistvat osa.

Juhustekomöödiaist on parim äravahetusel põhinev „*Menaechmi*“ („Kaksikud“). Kaksikvendi peetakse nende harukordse sarnasuse tõttu üheks ning samaks isikuks, mis tekitab lõbusaid ning väga koomilisi vahejuhtumeid. Isegi koduarst ei tea, kellega tal tegemist; ka sõbranna jagab oma

kallistusi vael aadressil. Ainult mõlema venna juhuslik kohutamine toob lahenduse keerulistele vahekordadele.

Karakterkomöödiate hulka kuulub „*Aululāria*“ oma kuulsa ihnurikujuga.

Koomiline jant on „*Persa*“ („Pärslane“), mis on oma pealkirja saanud pärslase riietuses esineva orja järgi.

Fantastilist komöödiat esindab mütoloogiline paroodia „*Amphitruo*“, mis on ühtlasi äravahetus-komöödia. See on farss jumalate elust, kus inimeste kuju võtnud Jupiter ja Mercurius sünnitavad palju nalja.

Plautuse komöödiad on kirjutatud *Menaandro'se* jt. uus-atika komöödia meistrite järgi; ainet on võetud ka hilisemalt draamakirjanikelt. Tegevuskohaks on mitte Rooma, vaid Ateena või mõni muu kreeka linn. Mängitakse kreeka riietuses, kust tulebki selle kirjandusliigi nimetus *fābūla palliāta*¹. Tegelasel on kreeka nimed, nende kõnelustes leidub rohkesti kreeka sõnu, kõik värsimõõdud on kreeka päritoluga.

Plautus kujutab uus-atika komöödiate järgi peamiselt kreeka keskkihi elu-olu. Rooma režiim ei lubanudki teha rooma kombeid pilke märklauaks. Harilikult keerleb tegevus armastuse ümber. Noormehed on enamasti sümpaatsed, erinevates temperamendilt ja iseloomult. Kuid nad kõik on armunud ja neil puudub raha, et rahuldada sõbrannade tujusid, vabastada neid kurja peremehe võimu alt või kõrvaldada võistleja. Võistlejaks on enamasti rikkana koju tulnud ohvitser. Noormees satub paratamatult võlgadesse ja liigkasuvõtja küüsi või on sunnitud raha välja petma isalt. Noormeeste truudeks sõpradeks on orjad. Ka need on väga mitmesugused. Esiplaanil aga seisab kaval ori, kes oma noore peremehe eest on valmis minema läbi tule ja vee. Mida keerulisemaks muutub olukord, seda osavamaks osutub ori; tema saab kõigega valmis. Armukestele jällegi sekundeerivad toatüdrukud, kes erinevad vanuselt ja iseloomult. Selle seltskonnaga on isad loomulikult opositsioonis. Küll pole nad oma nooruses olnud paremad, kuid nüüd, saanud rikkaks kas äritehingute või hea partii kaudu, ei saa nad enam aru noortest. Juhtub ka, et nad astuvad võitlusse poegadega. Emad on enamasti tagaplaanil ega ole just väga sümpaatsed. Perekonda kuulub „viienda rattana“ lakard, meelitaja. See on kõhuteener, kes harva võtab osa tegevusest, olles vaid pilke märklauaks. Näidendi lõpp on

¹ *Pallium* — kreeklaste üleriie, mantel.

ikka õnnelik. Armuke, kes ei kuulunud heasse seltskonda, osutub sageli röövimise teel või mingil teisel viisil kaotsi läinud tütreks heast perekonnast, nii et miski ei takista abiellumist.

Plautus on jätnud sügavad jäljed maailmakirjandusse: *Boccaccio* ja *Molière* kasutasid *Amphitruo*-motiivi, *Molière* ja *Shakespeare* ei põlanud tema järeleaimamist: *Molière*'i komöödia „*L'avare*“ („Ihnur“) põlvneb „*Aululāria*’st“ ja *Shakespeare*'i „*Comedy of Errors*“ („Eksimuste komöödia“) „*Menaechmi*’st“.

Plautuse tähtsaimaks jätkajaks oli

P. Terentius Afer.

Pūblius Terentius Afer (umbes a. 190—159 e. Kr.), rahvuselt liibüalane, tuli lapseas orjana Rooma. Tema peremees, senaator *Terentius Lucānus*, üllatatud poisi andekusest, andis talle hea hariduse ja kinkis vabaduse. Kõrgema seltskonna lemmikuna kuulus *Terentius P. Scīpio Africānus*'e ringkonda, kelle eesmärgiks oli levitada kreeka haridust Roomas. Selles ümbruses sai *Terentius* äratust kirjanduslikuks tegevuseks.

Oma lühikese elu jooksul on *Terentius* kirjutanud 6 komöödiat, mis on kõik säilinud. Võrreldes teda *Plautusega* me märkame tunduvalt erinevust. *Terentius* on lähemal uus-atika komöödiale, ta peab täpsemalt kinni originaalist. Kui *Plautuse* toon on sageli toores, efekti saavutamiseks esitatakse peksustseene ja joobnuid, siis *Terentius* väldib kõike seda; tema on salongikirjanik, tema komöödia koht on õukonna teatris. *Terentiuse* komöödiad pole kirjutatud hetkeliseks lõbuks, nad püüavad olla kunstiteosed. *Terentius* ei taotle rahvamasside poolehoidu; tema suurimaks sooviks on, et haritud ringkonnad saaksid tema näidendist samasuguse kunstilise elamuse nagu kreeka originaalist. Kui *Plautuse* komöödiade kompositsioon on sageli lõtv, neis on lahtisi episoode, tegelased mõnikord lihtsalt lobisevad publikuga, siis *Terentiusel*, vastupidi, pole ühtki liigset sõna, rääkimata ülearustest episoodidest.

Terentiuse parimate komöödiade hulka kuulub „*Andria*“ („*Androslanna*“), mille sisu lühidalt esitame. *Simo* on valinud oma poja *Pamphilus*'e naiseks *Chremes*'e tütre, kuid *Pamphilus* armastab *Glycerium*'i, vaest tütarlast *Andro*sest. Sellest teada saanud, võtab *Chremes* oma nõusoleku tagasi, *Simo* aga teeskleb pulmade ettevalmistusi, et võõrutada poega *Glycerium*ist; oma orja nõuandel alistubki *Pamphilus* silmakirjaliselt isa soo-

vile. Kui nüüd Simo Chremesele teatab, et tema poja vahekord Glyceriumiga on lõpetatud, annab Chremes uuesti nõusoleku oma tütre abiellumiseks Pamphilusega; viimase kavalori ajab aga pulmad nurja. Akki selgub, et Glycerium on Chremese kadumaläinud tütar, ja nüüd pole armastajate ühinemiseks enam mingeid takistusi.

Varsti pärast Terentiuse surma saavutas Plautuse rahvapärane jäme koomika täieliku võidu ja Terentius kadus näitelaval: laiemal publikul puudus õige arusaamine peenendatud kreeka komöödiast. Plautuse naljamänge aga etendati sageli uute pealkirjade all, uute tükkidena. Esimesel sajandil e. Kr. hakati Terentiuse komöödiaid uuesti lavastama ja kogu keskajal on neid loetud ja koolides ka etendatud; uusajal on nad olnud naljamängu eeskujuks, eriti oma kompositsiooniga.

Plautuse ja Terentiuse teeneks on uus-atika komöödia tutvustamine ning säilitamine järelmaailmale. Nende vahendusel on Menandrose jt. viljastavat mõju tunda saanud paljud Lääne-Euroopa draamakirjanikud, nagu Shakespeare, Molière, Holberg, Lessing ja Heinrich von Kleist.

Tragöödia ja satiir.

Mis puutub rooma **tragöödiasse**, siis ei arenenud see nii jõudsasti kui komöödia, sest tal puudus tugi rahva mütoloogias, mis oli roomlastel sel ajal täiesti arenemata. Laval püsisid kreeka motiivid, mis ei küündinud rahva arusaamiseni. Repertuaar polnud suur ja oli üldjoontes ammutatud kahe autori, *Pacūvius'e* ja *Accius'e* poolt, kellede teosed on kõik kaduma läinud.

Satiiri peavad roomlased täiesti eneste leiutatud kirjandusliigiks ja tema isaks *C. Lucilius't* (sünd. umb. a. 180 e. Kr.), sest kuigi juba Ennius kirjutas satiire, andis sellele luuleharule tema omapärase karakteri *Lucilius*. Tema satiirile on omased julge, tabav teravmeelsus ja huumor, millega autor suhtub inimestesse ja nende tegudesse. Ainet satiiriksi pakkus rikkalikult elu ise: luuletaja isiklikud elukogemused, rooma seltskond, ka riigielu ja autori poliitilised vastased, kõlbelis-filosoofilised vaatlused, kirjandusloolised grammatilised ja ortograafilised küsimused jm. *Luciliuse* kohtulaua ette tulevad kõik avaliku ja eraelu väärnähtused; mõnd pilgatavat riigi- või seltskonnategelast esitatakse isegi nimepidi.

Satiiride värsijalgadeks on alguses jamb, trohheus ja daktül, kuid varsti jääb Lucilius lõplikult peatuma heksameetri juurde, mis püsib ka edaspidi rooma satiiri värsimõõduna. Tuleb muide märkida, et oma luule vormilisele küljele Lucilius suuremat rõhku ei pannud, mispärast ta on saanud Horatiuse õigustatud etteheite osaliseks.

Luciliuse satiiride 30 raamatust on meieni alal hoidunud umbes 1200 laialipillatud värssi.

Proosa arenemine.

Proosakirjandus hakkab selles ajajärgus arenema hiljem kui poeesia: alles ajajärgu lõpu poole. Rooma proosale annavad ainet ajalugu, poliitika ja kohtutegevus. Tormiline demokraatia võitlus oligarhiaga, mis alustati Gracchus'ite poolt ja kestis kuni vabariigi langemiseni, andis kõnekunstile võimsa tõuke; viimane omakorda mõjustas proosa arenemist. Proosa kannab rahvuslikku ilmet, kuid on teatavas rippuvuses kreeka historioograafiast ja retoorikast.

Ladina kunstproosa algus on seotud rahvosluse esindaja ning kreeka mõjude ägeda vastase tsensor M. Porcius **Cäto** (a. 234—149 e. Kr.) nimega. Ta on esimene ajalookirjutaja, kes võttis tarvitusele ladina keele, kuna varasemad rooma ajaloolased olid kirjutanud Rooma ajalugu kreeklastele kreeka keeles. Ka on Cato tegelnud põllumajandusliku ja sõjatehnilise kirjanikuna ja avaldanud oma kõnesid. Tema tähtsaimaks teoseks oli „*Origines*“ („Alged“), Itaalia ja Rooma ajalugu (7 raam.), mis on kahjuks kaduma läinud. Teosesse olid põimitud mitmed Cato enese poolt peetud kõned. Kõigest Cato kirjanduslikust toodangust on jõudnud meile ainult „*De agricultūrā*“ („Põlluharimisest“). See on vanim alalhoidunud ladina proosateos.

Kuldne ajajärk (a. 80 e. Kr. — 14 p. Kr.).

Cicero ajastik: proosa õitseng.

Juba eelmise ajajärgu lõpu poole oli proosa juhtivale kohale pääsenud, nüüd puhkeb tema õitseae.

Mida rohkem levis Rooma võim idas, seda enam tihenesid kultuurisuhted roomlase ja tema õpetaja kreeklase vahel. Ikka arvurikkamalt voolab kreeka teadusmehi pealinna, ikka rohkem sõidab rooma noormehi kultuuri hälli juurde oma haridust täiendama. Gracchus' te ajast peale tõusis isiksuse tähtsus ning mõju. Niisiis pidi igaüks, kes tahtis midagi tähendada avalikus elus, püüdma omandada kõnekunsti. Teiselt poolt ergutas ikka enam teravnev erakonnaelu ajalookirjandust, mida peeti muuseas kõnekunsti alaliigiks: siit otsiti argumente oma erakonna programmile. Ühtlasi püütakse haarata ka senini tähele panemata jäetud kreeka filosoofia ideestikku. Vastavalt oma iseloomule peatub roomlane ainult praktilise filosoofia juures.

Proosas leidsid kõik rooma geniuse soliidsed omadused — meelegiindlus, auväärus, töökus, kainus, organiseerimisvõime — oma täieliku ning truud kajastuse. Järjekindel kõrvallausete alistumine avaldab sõjaväelist distsipliini, ajavormide järjestus nagu ühtib mõtete vooluga. Proosas teostub esmakordselt roomluse ja kreekluse loomulik süntees.

Proosa varjus kestab vahepeal töö ka luulekunsti alal. Tegutseb terve rida noori poeete: mängeldakse, rakendatakse ladina keelele kõiki hellenistliku luule värsimõõte; seega valmistatakse keele- ning värsitehnilisi eeldusi järgnevale luulekunsti õitseajale. Ka siin kerkib kaks suurt kuju, kaks tõelise geniaalsusega luuletajat: Catullus, lüürik, ja Lucretius, didaktilise luule esindaja.

Oma olemuse, väärtuse ja värvingu aga on see ajastik saanud Cicero gigantsest kujust; ta kannabki selle suurmehe nime.

M. Tullius Cicero.

Mārcus Tullius Ciccero sündis a. 106 e. Kr. oma isa mõisas, Roomast umbes 80 km kagu pool asetseva Arpīnūmi linna ligidal. Isa, kes kuulus ratsanikuseisusse (*ōrdo ēquītum*), tahtis anda oma pojale võimalikult parema hariduse. Noormees õppis Roomas reetoorikat ja kreeka kirjandust, osutades suurt andekust ja teadushimu ning elavat kiindumist töösse; ta luges suure huviga kirjandust, eriti filosoofilisi teoseid, ja tegi katsetusi ka luule alal.

Alles 25-aastaselt (a. 81 e. Kr.) pidas Cicero ennast küllaldaselt ettevalmistatuks avalikuks tegevuseks, ja ta esines oma esimese avaliku kõnega. Järgmisel aastal sõandas ta juba esineda kohtus Sextus Roscius Amerīnus'e kaitseseks, kelle vastu oli tõstetud valekaebus isatapmises, kusjuures süüdistajana toimis Sulla soosik Chrysogōnus. Cicero mitte ainult ei saavutanud kaebealuse õigeksmõistmist, vaid äratas ka üldist imetlust oma harukordse julguse ja kõneosavusega.

Aastail 79—77 viibis Cicero Kreekamaal, Rhodose saarel ja Väike-Aasias, et täiendada oma haridust, peamiselt kõnekunsti alal. A. 77 Rooma naasnud, alustas ta riigimehe-karjääri, mis oli iga haritud roomlase ideaaliks. Hoolimata sellest, et Cicero oli oma sugukonnast esimesena kõrgemais riigiameteis (*hōmo nōvus*), valiti ta neisse auameetesse (*quaestor, aedilis, praetor, cōsul*) seaduses ettenähtud minimaalvanuses (*suo anno*). Kvestorina toimis ta Sitsiilias, jättes selle saare elanikesse omakasupüüdmatu ning ausa riigimehe mälestuse. Cicero kuulsuse kõrgpunktiks on tema konsulaaasta (a. 63), millal ta paljastas Rooma riigikorra vastu sihitud Catilina vandeseltsi, saades rahvalt aunime „isamaa isa“ (*pāter patriae*). Kuid Cicero kuulsus tundus hädaohtlikuna Rooma uutele võimumeestele triumviritele Caesar'ile, Pompeius'ele ja Crassus'ele, kes andsid Cicero tema verivaenlase rahvatribuun P. Clōdius Pulcher'i kättemaksu ohvriks.

Clodius viis rahvatribuunina läbi seaduse, mille järgi igaüks, kes on ilma kohtuotsuseta lasknud surmata Rooma kodaniku, peab maalt välja saadetama. Kuigi Cicero oli Catilina mässuplaani mahasurumisel selle poolehoidjaid surmaga karistanud senati nõusolekul ja erakorraliste volituste (*senātūs consultum ultimum*) põhjal, oli ometi kõigile selge, et seaduse

jäme ots oli pööratud just Cicero vastu. Seepärast pidas ta paremaks lahkuda maalt (a. 58) veel enne, kui seadus kehtima hakkas. See ei päästnud siiski tema Rooma jäänud varandust rüüstamisest ja maja ning villasid põletamisest. Kuid juba järgmisel aastal (a. 57) kutsuti Thessaloniasse¹ pagendunud Cicero kodumaale tagasi. Tema sissesõit Rooma oli triumfikäigu sarnane. Röövitud ja hävitatud varanduse eest maksti talle kahjutasu ja põletatud maja asemele ehitati riigi kulul veel toredam loss. Oma poliitilist mõju ei saanud aga Cicero enam tagasi. Ta asus elama oma mõisa, andudes peamiselt kirjanduslikule tegevusele.

A. 51 nimetati Cicero senati poolt prokonsulina Kiliikia² maavalitsejaks. Selles ametis sooritas ta eduka sõjaretke ühe röövihimulise rahva vastu. Sõdurid kuulutasid Cicero imperaatoriks, kuid loodetud triumfi talle Roomas ei lubatud.

Kodusõjas Caesari ja Pompeiuse vahel heitis Cicero pärast pikemat kõhklust Pompeiuse poole. Võidukas Caesar suhtus Cicerosse siiski üsna leplikult. Muidugi oli nüüd Cicero sunnitud hoiduma poliitikast ja elama vaikset elu oma mõisas, harrastades filosoofiat.

Caesari tapmine (a. 44) vandeseltslaste poolt katkestab Cicero teadusliku tegevuse, kiskudes teda jälle poliitilisele näitelavale. Cicerol tärkab lootus päästa vabariik ja uuendada senati võim. Ta peab 14 ägedat kõnet võimu haaranud Antonius vastu. Nende kuulsate kõnede mõjul, millele Cicero ise andis nimetuse „*Philippicae*“³, kuulutab senat Antonius isamaa vaenlaseks (*hostis patriae*) ja saadab tema vastu noore Caesari õepoja Octavianuse.

Viimane aga kasutab Cicero ja senati poolehoidu võimule pääsemiseks: ta lepib Antoniusega ja kujundab teise triumviraadi (Octavianus, Antonius ja Lepidus, a. 43). Cicero on sunnitud Itaaliast põgenema. Kuid teel tabavad teda Antonius poolt saadetud mõrtsukad. Cicero pea raiutakse otsast ja saadetakse Rooma Antoniussele, kelle käsul see naelutatakse foorumil sama kõnetooli külge, kust Cicero nii sageli oli kõnelnud oma kaaskodanike ja palavalt armastatud isamaa hüvanguks juubeldavate rahvahulkade rõõmuhõisete saatel.

¹ Praegune Saloniki.

² Rooma provints Väike-Aasias.

³ Kreeka suurima kõnemehe Demosthenes'e eeskujul, kes samasuguse ägedusega oli kreeka rahvast üles kutsunud ühinema Makedoonia kuninga Philippos'e vastu.

Cicero kirjanduslik toodang on rikkalik ja mitmekesise si-
suga. Säilinud teosed jagunevad nelja rühma: kõned, re-
toorilised ja filosoofilised teosed ja kirjad.

Cicerot peetakse rooma suurimaks kõnemeheks. Kahtle-
mata olid tal selleks juba loomupärased anded, kuid ei saa
märkimata jätta ka tema väsimatut hoolt ja suurt püsivust oma
eesmärgi taotlemisel. Ta otsustab esineda avalikkuse ees al-
les pärast pikka ning rasket teoreetilist ettevalmistust. Oma
retoorilisi harjutusi ja õpinguid jätkab ta ka siis, kui tema
kuulsus on juba kindlustatud.

Cicero kõnedest on tervetena säilinud 57, umbes 20-st on alal
hoidunud üksikuid katkendeid; pealeselle on terve hulk meile
tuttavad vaid nimepidi. Kõnesid ei avaldanud Cicero alati sel
kujul, nagu nad olid peetud, vaid sageli ümbertöötatud kujul.
Sisuliselt jagunevad nad **poliitilisteks** ja **kohtukõnedeks**; esi-
mesed on peetud rahvakoosolekul või senatis, teised kohtus.

Poliitilistest kõnedest on tähtsamad 4 kõnet Catilina
vastu ja 14 kõnet M. Antoniuse vastu (nn. fi-
lipikad).

Esimene kõne Catilina vastu (peetud senatis
8. novembril a. 63) algab üldtuntud lausega: „*Quo usque tan-
dem abutēre, Catilīna, patientiā nostrā?*“ Selle kõne eesmär-
giks oli õhutada Catilinat Roomast lahkuma, võttes kaasa oma
poolehoidjad. Järgneval ööl (vastu 9. nov.) asuski Catilina
teele Etruuriasse, Faesulae linna poole, kuhu olid koondunud
mässuliste väed; kahjuks jäi aga suur osa tema pooldajaid pea-
linna.

Teises kõnes (peetud rahva ees foorumil 9. novembril)
informeerib Cicero rahvast senistest sündmustest. Nüüd olevat
Catilina linnast lahkumisega asunud põrandaaluste salasepit-
suste teelt avalikule vaenulikule tegevusele. Kuid tema mõtte-
kaaslased olevat linna jäänud; neid manitseb ja hoiatab kõne-
leja tõsiselt.

Kolmas kõne (peetud rahvakoosolekul 3. detsembril)
teadustab Rooma jäänud katilinaaride süü avastamisest, nende
juhtide vangistamisest ja äsja lõppenud senati istungist, mis
kuni õhtuni kestnud. Riigi päästmise eest on senat Cicero auks
tänapüha määranud.

5. detsembril kaaluti senatis vangistatud vandeseltslaste ka-
ristamise küsimust. Ühed pooldasid surmanuhtlust, teised —
Caesariga eesotsas — süüdlaste eluaegset interneerimist ja
nende varanduse konfiskeerimist. Siis asus kõnetooli Cicero ja

pidas oma neljanda kõne *Catilina* vastu, milles ta teatava ettevaatlikkusega asub siiski surmanuhtluse pooldajate seisukohale.

Kohtukõnedest on tähtsamad: eespool mainitud *Pro Sex. Roscio Amerino*, *In Verrem* ja *Pro Milone*.

C. Verres oli Sitsiilia propretorina toimetanud välja-pressimisi ja otse röövimisi, kogudes sel teel endale määratu varanduse. Sitsiillased, kellele olid jäänud Cicerost kui kvestorist kõige paremad mälestused, pöördusid nüüd tema poole palvega esineda kohtus süüdistajana Verrese vastu. Cicero kogus 50 päevaga niipalju süüdistusmaterjali Verrese vastu, et see, kohtuotsust ära ootamata läks vabatahtlikult pagendusse. Cicero töötas hiljem kogu protsessi materjali ümber 6 kõnesse („*In Verrem*“), kuigi neid sel kujul pole kunagi peetud.

Cicero sõber T. Milo oli tänava-kokkupõrkes tapnud oma vaenlase Clodiuse (kes rahvatribuunina oli lasknud Cicero maalt välja saata, tema mõisa rüüstanud ja maja põletanud). Cicero püüab tõendada, et Milo oli toiminud ainult enesekaitseks. Clodiuse poolehoidjate ähvardavate vahelehuüete tõttu ei suutnud Cicero esineda kohtus küllalt veenvalt, mistõttu Milo süüdi mõisteti ja ta pidi Massiliasse¹ maapakku minema. Oma kõne („*Pro T. Milone*“) on Cicero hiljem hoolega ümber töötanud ja avaldatud kujul kuulub see tema täiuslikemate ning viimistletuimate kõnede hulka. Räägitakse, et kui Milo pagenduses seda ise lugenud, hüüdnud ta: „Oleks Cicero nii hästi kõnelnud, ei tarvitseks mul nüüd Massilias merihabe-lasi närida!“

Cicero kõnede vorm on kõrgel määral kunstipärane, selge viimisteldud. Kõned on üles ehitatud range süsteemi järgi, neis valitsevad kindel rütm ja korrapärased perioodid. Mõned kõned on liigagi üle kuhjatud lause- ja kõnekujundeist, milles väljenduvad inimhinge mitmelaadilised avaldised, heatahtlikust huumorist ning tagasihoidlikust pilkest kuni põrutava, ohjeldamatu raevuni.

Oma pikaagese kõnemehe-tegevuse kestel on Cicero välja töötanud ka kõnekunsti teooria, mis põhjeneb, tõsi küll, peamiselt kreeklaste retoorilistel teostel, kuid sisaldab ka palju uusi juhiseid puht-rooma vaimus. Selle teooria on Cicero esitanud oma 7 **retoorilises teoses**, mis on kõik säilinud. Neist tähtsaim

¹ Linn Lõuna-Prantsusmaal, praegune Marseille.

on küpses meheas valminud „*De orātōre*“ („Kõnemehest“), 3 raamatus. Esimeses raamatus selgitatakse kõnemehe olemust ja ettevalmistust, teises käsitellakse kõnede ainestiku leidmist ja kokkuseadmise oskust, kolmas annab juhatusi stiili ja ettekandmise tehnika kohta. Ainekäsitus toimub dialoogivormis. Saada kõnemeheks Cicero mõttes tähendab saada inimeseks selle sõna kõige paremas mõttes. Kõnemees, kes tahab oma alal meistriks saada, peab oma õpingute aluseks seadma filosoofia, tundes huvi kõigi humanitaarteaduste vastu.

Teoses „*Brūtus de clāris orātōribus*“ („Brutus kuulsaist kõnemehist“) annab Cicero samuti dialoogivormis ülevaate rooma kõnekunsti ajaloost, iseloomustades selle tähtsamaid esindajaid.

Nagu mainitud, harrastas Cicero ka **filosoofiat**, mida ta pidas kõigi teaduste aluseks. Ta on esimesena esitanud kreeklaste mitmesugused filosoofilised õpetused ladina keeles, tehes sellega kreeka filosoofia roomlastele kättesaadavaks. Selles kreeka filosoofia populariseerimises seisnebki Cicero filosoofiliste teoste peamine tähtsus.

Cicero filosoofilisi teoseid lugedes näeme, et ta ei ole loonud mõnd uut filosoofilist koolkonda, oma isiklikku süsteemi, ta ei paku algupärast õpetust, vaid on eklektik, s. t. ta valib igast süsteemist need seisukohad, mis on temale vastuvõetavad, tunduvad õigematenä; nii pooldab ta tunnetusteoorias akadeemikute skepsist, eetikas aga stoikute õpetust.

Nagu Cicero retoirilised nii ka **filosoofilised teosed** on kirjutatud Platon'i eeskujul dialoogide kujul kuulsate isikute vahel. Neist teenivad tähelepanu järgmised:

„*De rē pūblīcā*“ („Riigist“), 6 raamatut, säilinud vaid osaliselt. Siin arutavad mitmed tähtsad mehed küsimust, misugust riigikorda pidada täiuslikemaks ning parimaks; arutluste tulemuseks on seisukoht, mis tunnistab Rooma riigivormi kõige eelistatavamaks, sest et see ühendab endas õnnelikult kõik kolm riigivormi: monarhilise, aristokraatliku ja demokraatliku. Teose VI raamatus sisaldub ka kuulus „*Somnium Scipionis*“¹ („Scipio unenägu“).

„*De fīnībus bōnōrum et mālōrum*“ („Hüvede ja pahede piiridest“), 5 raamatus, on Cicero silmapaistvaim

---

¹ Tõlgitud eesti keelde Joh. Aavik'u poolt („Hirmu ja õuduse jutud XXIV“).

filosoofiline teos. Selles esitatakse kreeka tähtsamate filosoofiliste koolkondade õpetusi ülimast hüvest ja ülimast pahest.

„*Cāto Maior de senectūte*“ („Cato Vanem vanadusest“) on kirjutatud lohutuseks raugaeale, milles püütakse leida ka häid külgi.

„*De officiis*“ („Kohustustest“), 3 raam., käsitleb kõlblust ja tulusust ning nende konflikti. Teos sisaldab stoikute kõlblusõpetust ja on avaldanud suurt mõju kirikuisade (Hierōnŷmus, Augustinus jt.) eetikasse, olles ka hilisemal ajal paljudele hingeliseks toeks.

Cicerost on veel säilinud laialdane **kirjavahetus**, mis võimaldab meile heita sügavat pilku tema südamesse. Cicero armastas korrespondeerida; tema kirjades avalduvad selle vaimuka ja ausameelse mehe kõik võimed ning anded. Cicero isiksus ilmub siin meie silmade ette oma selguses ja täiuses. Me õpime teda tundma kui tulist isamaalast, truud sõpra, armastavat perekonnaisa; kuid kirjad paljastavad ka tema inimlikke nõrkusi, ebakindlust, kõhklemist, julgusetust, meelegeid, auahnust, enese ülehindamist. Kirjade sisu on harukordselt mitmekesine: ajalugu, poliitika, kirjandus, kunst, filosoofia, kõik päevaküsimused leiavad neis käsitlust; kogu selle aja rooma sotsiaalne ja vaimne elu on siin valgustatud, nii et kirjadel on suur kultuurilooline väärtus. Kõige ulatuslikum on Cicero kirjavahetus T. Pomponius Atticu s'ega, rikka rahamehega, kes oli tema parim sõber ja toetaja rahaasjus.

Cicero kuulsus põhineb mitte niivõrd tema riigimehetegevusel, kuivõrd teeneil ladina keelele ja rooma kirjandusele. Ta tõstis rooma proosa keskpärasusest tema arenemise tipu'e. viies ühtlasi ladina keele sõnavara, struktuuri ja stiili ületamatule tasemele; eriti tuleb rõhutada tema osa ladina filosoofilise terminoloogia loomisel.

C. Iulius Caesar.

G ā i u s I ū l i u s C a e s a r (a. 100—44 e. Kr.), pärit vana-patriitside sugukonnast, sündis Roomas. Tema nooruspäevil toimusid Roomas ägedad võitlused C. Mariuse ja L. Sulla vahel. Suguluse tõttu Mariusega ühines Caesar selle poolt juhitava rahvaerakonnaga, sattudes seega Sulla viha alla; ta pidi kannatama mitmesuguseid tagakiusamisi ja elama koguni kuni Sulla surmani (a. 78) väljaspool Itaaliat, Kreekamaal. Seal ta

täiendas oma haridust, teenides ühtlasi sõjaväes. Kui ta a. 76 R h o d o s e saarele sõitis, et kuulata kuulsat reetorit Mōlon'it¹, sattus ta meriröövlite kätte; lunaraha maksmisega vabanenud, ründas ta kiiresti kogutud meeskonnaga meriröövleid ja laskis nad merekaldal risti lüüa, nagu ta vangipõlves oli ähvardanud. Rhodosele jäi Caesar kaheks aastaks ja võttis seejärel edukalt osa kolmandast sõjast Mithridātese vastu.

Roomas võidab Caesar rahva poolehoidu rikkalike viijajagamistega, kuid satub seejuures kohutavatesse võlgadesse. Kiiresti tõuseb ta riigiameteis: a. 68 on ta kvestor, 65 ediil, a. 62 preetor; pealeselle sai ta a. 63 ülempreestriks (*pontifex maximus*). Side rahvaerakonnaga tiheneb järjest, kuna vahekord valitseva senati-erakonnaga püsib pinevana. A. 61 oli Caesar propreetoriks Kaug-Hispaanias (*Hispania ulterior*). Sealt naasnud, moodustas ta a. 60 ühes Cn. Pompeiuse ja M. Crassusega *esimese triumviraadi*. Järgmiseks aastaks (a. 59) valis rahva-koosolek Caesari konsuliks. Selles ametis võitis ta üldise poolehoidu, kusjuures tema kolleeg Bibulus täiesti varju jäi, nii et Roomas naljatlevalt öeldi, konsuleiks olevat Iulius ja Caesar. Pärast konsuliaasta lõppu määrati Caesar triumvirite toetusel prokonsuliks Gallia Cisalpīna'sse (Põhja-Itaalia) ja Gallia Transalpīna'sse (praegune Prantsusmaa). Oma tegevust Gallias alustas ta hiilgava võiduga helveetslaste üle (a. 58) ja alistas aastate jooksul rahutud Gallia suguharud täielikult roomlaste ülemvõimule. Ta tegutses siin omal initsiatiivil, toetudes vaid oma hästidistsiplineeritud ning paljukogunud sõjaväele, kes oma juhti piiritult armastas ning usaldas; ka olid tal kasutada suured rahasummad.

Vahepeal oli a. 60 sõlmitud triumviraat lagunenu: Crassus sai a. 53 sõjas partlaste vastu surma ja Pompeius tundis Caesari vastu tema kuulsate sõjaretkede pärast kadedust ja umbusaldust. Nende vahekord kujuneb avalikuks vaenuks, kui senat Pompeiuse mõjul nõuab Caesarilt tema sõjaväe laiali saatmist. A. 49 läheb Caesar oma sõjaväega üle Rūbico jõe („*Alea iacta est*“ — „Liisk on heidetud“), mis oli Gallia Cisalpina piiriks, astudes seega *kodusõja* teele. Pompeius põgeneb Kreekamaale, ja 60 päevaga võidab Caesar kogu Itaalia. Seejärel purustab ta Pompeiuse poolehoidjad Hispaanias ja saab a. 48 Rooma diktaatoriks ning konsuliks (*dictātor et cōsul sine collēgā*). Samal aastal võidab Caesar Tessaalias

---

¹ Molon'i loenguid oli kuulanud ka Cicero.

F a r s a l o s e juures Pompeiuse väed; viimane põgeneb Egiptusse, kus ta surmatakse kuningas Ptolemaiiose käsul. Aleksandrias lahendab Caesar troonitüli 13-aastase kuninga Ptolemaios XIII ja tema õe Kleopatra vahel viimase kasuks. Selle tagajärjel tekkinud võitluses egiptlaste ja Rooma leegionide vahel põletab ta Egiptuse laevastiku, mispuhul leekides hukub ka kuulus Aleksandria raamatukogu. A. 47 võidab Caesar viie päevaga Bosporuse kuninga Pharnakes'e („Vēni, vīdi, vīci“ — „Tulin, nägin, võitsin“) ja korraldab vahekordi Aasias. Roomas laseb Caesar enese teist korda diktaatoriks ja kolmandat korda konsuliks valida ja ruttab siis Aafrikasse, kus lööb Pompeiuse pooldajate sõjaväed a. 46 Tapsose juures. Veel kord tuleb Caesaril võidelda Pompeiuse pooldajatega Hispaanias, kus nad lõplikult võidetakse M u n d a lahingus a. 45.

Viimaks on Caesar eesmärgile jõudnud: ta on saanud kõikvõimsaks Rooma valitsejaks, kellele senat a. 44 ka ametlikult eluaegse diktaatori võimu ning tiitli annab; tema kätte koonduvad kõik kõrgemad riigiametid. Caesari kindla ja targa valitsuse all hakkab Rooma riik toibuma hirmsast kodusõjast ja sellega kaaslenud korralagedusest. Ainuvalitsejana teostab Caesar rea reforme: Itaalia linnade põhiseadus, kolonisatsiooni korraldamine, kalendri reform jne. Tema töökavas on seaduste kodifitseerimine, soode kuivatamine. Tiberi voolu reguleerimine, kanali kaevamine läbi Korintose maakitsuse, isegi Kartago restaureerimine jne. jne. Kuid kõigist neist kavatsusist tõmbas kriipsu läbi Caesari ootamatu surm: ta mõrvati senati istungil 15. märtsil a. 44 vandeseltslaste poolt, kes lootsid sel teel endise vabariikliku korra taastada.

Raske on leida maailma-ajaloos nii mitmekülgsete võimetega isikut, nagu oli Caesar, kõigi aegade ning rahvaste suurimaid mehi. Me õpime teda tundma mitte ainult geniaalse väejuhi ja riigimehena, vaid ka oivalise kõnemehe. silmapaistva matemaatiku ning astronoomina, andeka inseneri ning arhitektina (ehitas kümne päevaga silla üle Reini), tüseda õigusteadlasena, mitmekülgse kirjanikuna ja isegi keeleuurijana.

Kirjanduse alal on Caesar järelepõlvele tuntud ajalooliste teoste autorina, kuid ta on kirjutanud ka luuletusi ja avaldanud oma kõnesid. Säilinud on Caesarilt ainult kaks memuaarteost: „*Commentarii de bello Gallicō*“ ja „*Commentarii de bello cīvili*.“

Peateos „*Commentarii de bello Gallico*“

(„Märkmed Gallia sõjast“) käsitleb Caesari tegevust Gallias prokonsulina a. 58—50. Seitse esimest raamatut sisaldavad igaüks ühe aasta sõjalise tegevuse kirjelduse, kuna kaheksas raamat — kirjutatud mitte Caesari enda, vaid tema sõbra ning sõjakaaslaste legaati A. Hirtiuse poolt — käsitleb kahe viimase aasta (a. 51—50) sündmusi. Esimene raamat kirjeldab helveetlaste ja sveebide kuninga Ariovistuse võitmist; teine — belglaste ja aremoriklaste allaheitmist; kolmas raamat — aremoriklaste veelkordset taltsutamist ja sõdu akvitaanlaste, morinlaste ja menapialastega; neljas raamat — võitlusi germaanlastega, esimest retke Britanniasse ja uut sõjakäiku morinlaste ja menapialaste vastu; viies raamat — teist retke Britanniasse ning selle allaheitmist ja ebufoonide mässu allasurumist; kuuenda raamatu sisuks on menapialaste ja treeverlaste alistamine, teine ekspeditsioon Germaaniasse sveebide vastu, gallide ja germaanlaste kommete ning Hercynia metsa kirjeldus ja ebufoonide karistamine; seitsmes raamat sisaldab otsustava võitluse Vercingetorix'iga, lahingud Avaricum ja Gergovia juures, Alesia piiramise ja vallutamise ja Vercingetorix'i vangistamise; kaheksas raamat — mõningate kohalike rahutuste allasurumise ja Caesari korraldused enne Galliast lahkumist.

Teine teos „*Commentārii de bellō civili*“ („Märkmed kodusõjast“) algab 1. jaan. 49. a. ja kirjeldab kolmes raamatus kodusõja sündmusi kuni Aleksandria sõja alguseni.

Mõlemad teosed on poliitilise tendentsiga, kirjutatud autori tegevuse õigustamiseks ning etteheidete tagasitõrjumiseks. Asjaliku ning objektiivse käsitluse lühidus, lihtsus, selgus ja rahulikkus on omased eriti esimesele teosele; neile lisanduvad veel keele äärmine puhtus ja täpsus. Seepärast ongi Caesar saanud kõigis kultuurmaades tänapäevani loetavaks kooliautoriks.

C. Sallustius Crispus.

Gāius Sallustius Crispus sündis a. 86 e. Kr. väikeses Sabiini linnakeses Amiternumis. Tema lapsepõlve ja kasvatuskohta puuduvad andmed. A. 58 leiame teda Roomas kvestoriametis. Ta saab ägedaks Caesari poolehoidjaks ja kustutatakse tsensor Appius Claudius'e poolt a. 50 kõlvatute eluviiside ettekäändel senaatorite nimestikust. A. 47 Caesari kaasabil uuesti senaatoriks saanud, võtab ta osa Aafrika sõjast ja

saab seejärel prokonsuliks Numiidias (*Afrīca nõva*). Siin kogub ta endale suured varandused. Rooma tagasi tulnud, tõmbub ta tagasi eraellu, ostab luksusliku villa, rajab avara toreda pargi (*horti Sallustiāni*) ja andub ajaloo uurimisele ja kirjan duslikule tegevusele. Sallustius sureb Roomas a. 34 (või 35).

Sallustius on kirjutanud kõigepealt „*De coniuratiōne Catilīnae*“ („Catilina vandeseltsist“), siis „*De bellō lugurthīnō*“ („Jugurtha sõjast“) ja lõpuks oma peateose „*Histōriae*“ („Ajalugu“), 5 raamatus, mis on kahjuks kaotsi läinud.

„*De coniuratiōne Catilīnae*“ (ehk „*Bellum Catilīnae*“) käsitleb a. 63 Cicero poolt paljastatud Catilina vandeseltsi ajalugu. Cicero tegevus ei esine sugugi nii väljapaistvana, nagu seda Cicero ise kujutab; küll aga avaldatakse kor duvalt kiitust Caesarile.

„*De bellō lugurthīnō*“ (ehk „*Bellum lugurthīnum*“) aineks on sõda roomlaste ja Numiidia kuninga Jugurtha vahel (a. 111—106 e. Kr.). Seoses sõjasündmustega annab autor kohu tava pildi aristokraatliku partei moraalsest langusest.

Oma peateoses „*Histōriārum lībri V*“ jutustab Sallustius 76.—66. a. sündmustest. Sellest kõige küpsemast Sallustius teosest on säilinud vaid 4 kõnet, 2 kirja ja mõned lühikesed katkendid.

Kuna Caesar esitab fakte, näeb Sallustius oma ülesannet sündmuste valgustamises kõlbeliselt seisukohalt. Ta püüab avaldada lugejasse teatavat muljet. Seepärast peatutakse rohkem isikute iseloomustusel, kirjeldatakse seltskonna üldist olukorda. Sallustiusel on olnud e e s k u j u k s T h u k y d i d e s, kuulus Peloponnesose sõja ajaloo autor. Tema ajalugu on pragmaatiline: ta uurib sündmuste põhjusi ja tagajärgi. Ka esituse laadis on Sallustius Thukydidese mõju all, andes palju ruumi tegelaste kõnede ja psühholoogilisele analüüsile. Tema sõnastus on lühike, kuid täpne ja tabav, arhaistliku värvinguga (arvatavasti Cato mõjul), täielik vastand Cicero stiilile. Kuna Caesaril pole stiiliajalooliselt mingit mõju olnud, on Sallustius Cicero kõrval tähtis eeskuju järgnevaile sajandeile. Veel Fr. Nietzsche nimetas Sallustius oma peanõuandjaks stiiliküsimustes.

Cornelius Nepos.

Biograafilise ja kultuuriloolise sisuga on Cornēlius Nēpos'e (I saj. e. Kr.) teosed. Neist on tuntuim „*De virīs illūst-*

rībus" („Kuulsatest meestest“), mahukas teos, mis koosnes vähemalt 16 raamatust ja sisaldas kuulsate meeste biograafiaid kategooriate viisi, kusjuures igale kategooriale oli määratud kaks raamatut: üks mitte-roomlastele, teine roomlastele. Neist biograafiaist on alal hoidunud ainult mõned, nimelt 23 mitte-rooma väejuhi elulood ja veel 2 biograafiat. Nepose teostel puudub teaduslik väärtus, sest ainesse suhtutakse ebakriitiliselt, anekdoodile antakse liiga tähtis koht. Stiil on lihtne, sõnavara kasin.

M. Terentius Varro.

Cicero ajastikku kuulub ka rooma suurim õpetlane ja tõeline entsüklopedist **Mārcus Terentius Varro** (a. 116—27 e. Kr.), keda on nimetatud rooma Aristoteleseks. Eriti suured on tema teened rooma muinsuste uurimise alal; tema suurteoselt alalt (41 raamatut) on kahjuks kaotsi läinud nagu suurem osa tema teisigi entsüklopeedilisi teoseid. Säilinud on ainult „*Rērum rüstīcārum lībri III*“ („Põllumajandusest, 3 raamatut“) ja osaliselt „*De linguā Latīnā*“ („Ladina keelest“). Esimene neist — õpetus mõisa majapidamisest — on kirjutatud dialoogivormis. Varro kadumaläinud teosed käsitlesid väga mitmesuguseid teadusalasid, nagu ajalugu (ka kirjanduslugu), kõnekunsti, õigusteadust, arstiteadust, matemaatikat, ehituskunsti, geograafiat, astroloogiat jm.

Säilinud on veel katkendeid Varro 150-raamatulisest ilukirjanduslikust teosest „*Satūrae Menippēae*“ („Menippos'e satiirid“), milles naljatlevas toonis käsitellakse praktilis-filosoofilisi küsimusi ja piitsutatakse kaasaja pahesid. See hiigelteos on kirjutatud osalt proosas, osalt värssides ja on küllastunud vaimukast mõttelennust ja sädelevast teravmeelsusest.

Varro on jäänud rooma teaduse peaesindajaks ja tema mõju oli Rooma keisririigi ajal õige suur, järgnevatele põlvedele oli ta kõrgemaks autoriteediks. Kogu rooma kultuuri kestel pakusid tema tööd rohket materjali filoloogidele ja teistele teadusmeestele, samuti ka kristlikele kirjanikele nende poleemikas paganusega.

T. Lucretius Carus.

Cicero ajastiku geniaalseimaid luuletajaid on ainulaadse didaktilise poemi „*De rērum natūrā*“ („Asjade loomusest“) autor **Tītus Lucretius Cārus**. Tema heksameetris

kirjutatud õpetlik luuleteos koosneb 6 raamatust ja sisaldab umbes 7400 värssi. Teose sisuks on Epikurose aatomiõpetuse ja materialistliku maailmavaate käsitus, millel oli sel ajal Roomas palju poolehoidjaid. Lucretius jumaldab Epikurost ja ülistab seda „inimsoo vaimset vabastajat“ oma poeemi üksikute raamatute eessõnades. Luuleteos pole mitte mingi kuiv Epikurose õpetuse kokkuvõte, vaid hingestatud jutlustus, sest autor näeb selles õpetuses abinõu maailma hädade parandamiseks ning vältimiseks. Muidugi oli säärase filosoofilise aine käsitus, pealegi veel värsivormis, tolleaegses ladina keeles seotud suurte raskustega; puudus ju isegi ladinakeelne filosoofiline terminoloogia. Sellega on täiesti seletatavad paigutised proosalikkused ja raskepärased, pealegi on teos autori varase surma tõttu jäänud viimistlemata. Leidub aga ka rohkesti kohti, mis näitavad autori kõrget luulelendu ja sisaldavad suurepäraseid pilte täiuslikus esituses. Erilist tunnustust vääriavad osavasti sissepõimitud veetlevad miniatuurid (tolmuterakeste tants päikesekiires, tõusva päikese majesteetlik sära, mererand). Stiil ja keel on üldiselt arhaistlikku ja pühalikku laadi, kuid oma eeskujust Enniusest on Lucretius ette jõudnud: tema värsis on kõlavam ja kaunim. Kokku võttes tuleb nentida, et rooma kirjanduses pole olemas teist samaväärtuslikku filosoofilist teost. Täie õigusega on Lucretiust nimetatud üheks rooma kirjanduse hiilgavamaks täheks.

C. Valerius Catullus.

Enne Cicero ajastiku käsitluse lõpetamist peatume samuti erandliku kuju juures — see on unistaja kirglik noor poeet **Catullus** (umb. a. 87—54 e. Kr.). rooma moodsaim lüürik, keda on võrreldud noore Goethe'ga. Sündinud Veronas (Põhja-Itaalias), tuli **Gaius Valerius Catullus** varakult Rooma. kus ta moodustas omavanuste noorpoetidega erilise luuletajateringi, mille liikmeid nimetatakse **noorloomlasteks** ehk — nagu neid Cicero poolpilkamisi on kutsunud — **nooteerikuiks** (s. o. noorureiks). Noorroomlased harrastavad Aleksandria ajastu kreeka poetide eeskujul lühiluuletust ja hülgavad didaktilist luulet ja rahvusepost. Nende arvates peab luuletaja olema kõigepealt *doctus*, s. o. ta peab hästi tundma kreeka kirjandust ning mütoloogiat ja luuletehnikat. Suurt tähelepanu pöörati **meetrikal**e; rooma luules hakati tarvitama uusi, kreekast ülevõetud värsimõõte ja värsiehituses

seati üles kindlad ja vankumatud nõuded ning juhised. See luuletajatering on kaasa aidanud ka ladina kirjakeele (eriti luulekeele) väljaarendamisele.

Noorroomlaste tähtsaimaks kujuks on juba antiikajal peetud Catullust, kelle toodangust on meile säilinud 116 luuletust (umbes 2300 värssi) väga mitmesugustes värsimõõtudes. Nad jagunevad kahte suurde rühma: järeleaimamised ning tõlked kreeka keelest ja algupärased luuletused. Esimese rühma laulud on enamasti pikemad ja neis osutub Catullus truuks ning hoolsaks aleksandriinlaste õpilaseks; nad tunduvad aga kunstlikena, „tehtuina“. Palju väärtuslikumad on teise rühma luuletused, kust hoovab värskest ja siirast elamust ning tundeid. Võrratult hurmavad on tema lühiluuletused, nn. *nūgae* („tühjätähja“), milles ta laskub kõnekeele sõnastuseni, veedeldes lugejat oma lihtsuse ning loomulikkusega. Esikohal on siin armastus ühe võluva kaunitari vastu, keda luuletaja nimetab *Lesbia*, missuguse varjunime taga peitub aga Clōdia, Cicero verivaenlase rahvatribuun Clōdius' e õde, oma aja ilusaimaid, kuid ka liiderlikemaid naisi. Neli aastat kestis Catulluse vahekord selle kavala kaunitariga, kellesse ta oli armunud kogu oma noorusliku andumusega. Tema lauludes helisevad kord õndsus ning vaikne õnn, kord pettumus ja viha, mida ta sai nii vahelduvalt üle elada *Lesbia* embuses. Neis pole midagi kunstlikku, neis avalduvad soe süda ning tõsised tunded, mispärast nad jätaavad lugejasse sügava mulje. Poetile on tuttavad kõik tundevarjundid: kelmikus, õrnus, ägedus, kannatamatus, kirg, armukadedus, pettumus, viha, raev, meeleheide, leppimine, eneselohtus, loobumus. Sügav valu haarab luuletajat, kui ta teada saab, et üle kõige armastatud naine pole talle truud; täis viha, katsub ta oma südamest armastust välja tõrjuda, kuid see osutub võimatuks. Lühikeses, kuid kaasakiskavas distihhonis avaldub vastuolu tema tunnetes:

*Odi et amō. Quāre id faciā, fortassē rēquīris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.*

(Viha ja armastus möllab mu südames. Küsid mult: „Miks siis?“ Ei tea, kuid et nii on, tunnen ja närbun ma sest.)

[Tõlk. J. Tiedemann.]

Kuid ka armastus sugulaste ja heade sõprade vastu leiab väljendust Catulluse luules; masendavaks elamuseks on talle olnud venna surm, keda ta mälestab sügavas harduses. Koguni *Lesbia* lemmiklinnu, varblase surmast laulab Catullus kaasa-

kiskuvalt ja meelikõitvalt. Ka tema loodusekirjeldused on täis värskust; looduseilu vastu on luuletaja iseäranis tundlik.

Hoopis teissuguse ilmega on Catulluse epigrammid, sihitud teiste luuletajate, isiklike vaenlaste, aga ka poliitiliste võimumeeste vastu; teravaid pilkenooli saadab ta triumvirite, eriti Caesari vastu. Tema tabavad, täiesti halastamatud epigrammid sünnitasid Caesarile nii suurt meelehärmi, et ta püüdis elada rahu noore ohjeldamatu poeediga, otsides temaga lepitust.

Catullus on esimene roomlane, kelle luules kajastub tugevalt ning puhtalt isiklik elu. Oma nagu mängeldes kirjutatud ja siiski äärmiselt viimisteldud värssidega on ta avanud kareda ladina keele mitmesugustele kreeka värsimõõtudele.

Augustuse ajastik: poesia õitseng.

Augustuse aeg, mis tõi rooma rahvale pärast laastavaid kodusõdu ammuigatsetud rahu, oli kõigiti soodus luule arenemisele, mis tõuseb nüüd enneolematule kõrgusele, saades ka seltskonna huviobjektiks. Augustus ise, kes pühendus küll täielikult riigivalitsemise muredele, luges heameelega ilukirjandust. Ta tunnetas luulekunsti väärtust riigielus: poesia pidi monarhilist printsipi ülistama, pidi süvendama lugupidamist riigi seaduste ja kõlblusnormide vastu ja äratama püüdmist kõrgemate ideaalide poole. Seepärast külastas Augustus isiklikult kirjandusteoste retsiteeringuid (uute teoste ettelugemist kutsutud publiku või avalikkuse ees), mis asendasid teataval määral seniseid poliitilisi koosolekuid; ka kutsus ta silmapaistvaid kirjanikke, iseäranis luuletajaid, oma õukonna juurde, hoolitsedes ühtlasi nende sotsiaalse seisundi ja materiaalsete tingimuste eest.

Otse hoolitsemise kirjanike eest seadsid endile ülesandeks kolm selle aja mõjukat meest: C. Asīnius Pollio, M. Valērius Messalla ja eriti C. Cilnius Maecēnas. Viimase nimi on koguni uutes keeltes saanud kirjanduskunsti või teadusi suurejooneliselt toetava isiku üldnimeks („metseen“). Maecenase ringis olid esikohal P. Vergīlius Māro ja Q. Horātius Flaccus. Messalla kirjanike-ringis olid juhtival kohal eleeegik Tibullus, kes teda sageli ülistab, ja P. Ovīdius Nāso. Pollio kaitsealuste hulka kuulus oma nooremas eas Vergilius.

P. Vergilius Maro.

Pūblius **Vergilius** Māro sündis Andese külas Mantua lähedal (Põhja-Itaalias) a. 70 e. Kr. maaomaniku pojana. Ta käis koolis alguses naaberlinnas Cremōnas ja pärast Põhja-Itaalia suurimas linnas Mediolānumis (nüüdne Milano). A. 47 ta siirdus Rooma, kus õppis retoorikat ja filosoofiat, tegeldes ka loodusteaduse ja matemaatikaga. Nõrk tervis ei võimaldanud Vergiliusel osa võtta avalikust elust. 25-ndal eluaastal (a. 45 e. Kr.) ta naasis kodukülla ja harrastas seal suure innuga kreeka luulet, eriti Theokritost, bukoolilise luule isa (III saj. e. Kr.).

Põhja-Itaaliat (*Gallia Cisalpīna*) valitses sel ajal Antoniuse ülesandel C. Asīnius Pollio, oma aja harituimaid mehi, hea kreeka ja rooma kirjanduse tundja. Tema õhutusel hakkas Vergilius kirjutama bukoolilist luulet, maaelu idüllit. Kuid luuletaja rahulikku ellu tõid raskeid häireid Caesari tapmisele järgnevad kodusõja sündmused. Caesari veteranidele maade jagamisel kaotas oma maaomandi ka Vergilius. Pollio vaheltsobitusel läks tal korda Augustuse jutule pääseda, mille tagajärjeks oli, et maatükk talle tagasi anti. Kuid kaks aastat hiljem, kui Asinius Pollio Gallia Cisalpina'st ära kutsuti, anastati Vergiliuse maad uuesti. Vergilius asus jälle Rooma, kus ta esitles Maecenas'ele, kelle eestkostmisel ta sai Octavianuselt kahjutasuks äravõetud omandi eest mõisa Kampaanias.

Siitpeale arenes Vergiliuse elu rahulikult. Ta elas vaheldumisi Roomas, Napolis, Tarentumis ja Sitsiilias. Tema soosijaiks olid Maecenas, Asinius Pollio ja Augustus ise; soe sõprustunne sidus teda selle aja tähtsate kirjanikega, nagu Propertius, Horātius jt.

Vergiliuse bukoolilised luuletused ehk ekloogid (*eclogae*) olid ilmunud ajavahemikus a. 42—39 e. Kr. Octavianuse ja Maecenase soovitusel asus ta nüüd uue teose juurde; selleks oli didaktiline poeem „*Geōrgica*“ („Põllundus“). Selle teose loomiseks kulus tal 7 aastat (a. 37—30), mis ta veetis kaunis Napolis. Kohe pärast „*Georgica*“ lõpetamist hakkas Vergilius kirjutama rooma rahvuslikku suurepost „*Aenēis*“. Olles sellele ülesandele pühendanud juba 10 aastat, sõitis ta a. 19 Kreekamaale, et vaadata kohti, kus toimub tema eepose tegevus, ja ühtlasi viimistella teost. Ateenas kohtas ta idamailt naasvat Augustust, kes soovitas tal Itaaliasse tagasi pöörduda, seda enam et tema tervis oli halb. Ver-

gilius võttis Augustuse nõu kuulda ja asus haigena laevale. Surišana saabus ta *B r u n d i s i u m i* (nüüdne Brindisi Kalaabrias), kus ta mõne päeva pärast hinge heitis (a. 19 e. Kr.). Luuletaja põrm maeti tema soovil Napoli lähedale. Vergiliuse hauakirjaks on järgmine distihhon, mis olevat tema enese poolt surivoodil dikteeritud:

*Mantua mē gēnuit, Cālābrī rāpuēre, tēnet nunc
Parthēnōpē; cēcīnī pāscua, rūra, dūcēs.*

(Mantua sünnitas mind, Kalaabria surmas, nüüd olen Parthenopes¹; minu luul: pealikud, karjamaa, põld.)

[Tõlk. Joh. Aavik.]

Hauakirja lõpposas tähistatakse kronoloogilises järjestuses Vergiliuse 3 teost: „*Bucōlica*“, „*Geōrgīca*“ ja „*Aenēis*“.

Bukoolilistes luuletustes (arvult 10 ekloogi) seadis Vergilius endale eeskujuks Theokritose, kes on bukoolilise luule rajaja ja silmapaistvaim esindaja maailmakirjanduses. Kuid Vergilius muutis bukoolilise luule laadi ja iseloomu. Kui Theokritos tõi oma idüllides esile tõelisi karjaseid, siis esitab Vergilius karjaste maski all isikuid, kes arutlevad valitud keeles mitmesuguste ühiskondlike küsimuste üle; karjaste kohta on nad liiga haritud ja tundlikud. Ekloogides avalduvad Vergiliuse mahe ning peenejooneline iseloom ja hell armastus maalooduse ning maaelu vastu. Karjaselaulude keel, stiil ja värss on viidud enneolematule viimistlusele. Ajaloolane Tacitus teatab, et kui rahvas teatris kuulnud Vergiliuse värssse, olevat kõik püstitõusmisega austanud kohalviibivat autorit nagu Augustust ennast.

Kui väga Vergilius oli maaelusse kiindunud, näitab tema teine teos, poeem „*Geōrgīca*“, pühendatud Maecenasele, mis koosneb neljast laulust: esimeses kõneldakse põllundusest, teises aiandusest, kolmandas käsitletakse karjandust ja neljandas mesindust. Kuigi enne Vergiliust oli põllundusele pühendatud mõnigi teos, on „*Georgica*“ tunduvalt iseseisvam kui „*Bucolica*“. Puht-didaktilist esitust elustavad rohked poeetilised kirjeldused, mille elavus ja värskus annavad teosele omapärase veetlevuse. Teos sai teenitud menu osaliseks; teda peetakse parimaks didaktiliseks luuleteoseks kogu rooma kirjanduses.

¹ Napoli muistne nimetus.

Vergiliuse tähtsaimaks teoseks on „Aenēis“, rooma rahvusepos, mille kangelaseks on troojalane Aenēas, Anchisese ja Venuse poeg. Selle eeposega tahtis Vergilius roomlastele luua midagi vastavat kreeklaste „Iliasele“ ja „Odüsseiale“. „Aeneis“ koosneb 12 laulust. Esimeses kuues jutustatakse Aenease eksisõitudest ja seiklustest enne Itaaliasse jõudmist, need laulud meenutavad seega „Odüsseiat“; viimased kuus laulu käsitlevad Aenease võitlusi Itaalias, sarnanedes „Iliasega“.

Trooja kangelane Aeneas, kes oli põlevast Troojast pääsenud koos oma isa Anchisese, poja Ascaniuse ehk Iulus'e ja rea kaaslastega, eksib juba seitsmendat aastat merd mööda. Jumalanna Juno käsul vallandab tuulte jumal Aeolus tuuled, mis paiskavad Aenease ja tema kaaslased Aafrika randa. Aenease ema Venus viib poja pilvkatte all Kartaagosse, kus teda kuninganna Dido lahkesti vastu võtab. Külaliste auks korraldatud võõruspeol palub Dido Aeneast jutustada oma seiklustest. 2. ja 3. laulus jutustabki Aeneas hirmsast Trooja hävitamisest ja oma senistest eksisõitudest. Dido hakkab Aeneast armastama ja saab tema armukeseks. Kuid see arm ei kesta kaua, sest varsti saabub Aeneasele Jupiteri käsk — kiiresti lahkuda. Salaja lahkeb Aeneas Kartaagost; murtud Dido vannub igavest vaenu tüüroslaste (s. o. kartaagolaste) ja dardanite (s. o. pärastiste roomlaste) vahel ja tapab enda. Aeneas peatub Sitsiilias (5. laul), korra'dab seal võistlusemängud Anchisese matuste puhul ja asutab Egesta linna, kuhu jätab pikast reisust tüdinud naised ja raugad, ise aga laskub Cumae's elava Apollo preestrinna Sibylla saatel allimaailma, kus kohtub Elüüsiumi väljadel oma isa Anchisese varju; viimane näitab Aeneasele tema järglaste varjukujusid, nende seas ka Augustust. Siin (6. laulus) leiduvad ülevad värsid roomlaste maailma-ajaloolisest kutsumusest:

*Excūdent ālii spīrantia mollius aera,
Crēdo ēquidem, vīvōs dūcent de marmōre vultūs,
Orābunt causās mēlius caelīque meātūs
Describent rādio et surgentia sīdēra dicent:
Tu rēgēre impērio pōpūlos, Rōmāne,
mēmento!
Hae tibi erunt artēs — pācisque impōnēre mōrem,
Parcēre subiectīs et dēbellāre superbōs.*

(„Aeneis“ VI, 847—853.)

(Teised las suudavad luua vast suurema võluga pronksist
 Hingavaid kujusid või ka kutsuda marmorit ellu,
 Paremin' kõnelda kohtus ja kogutud rahva ees väljal,
 Edukamini nad jälgigu rändavaid tulesid taevas.
 Aimaku riistade abil ka veel seni tõusmata tähti; —
 Roomlane, see sinu kutse — pea meeles — valitse rah-
 [vaid,

Rahuga õiglus too ja seadused; armu sa heida
 Neile, kes alla on and', kuid mässajaid purusta sõjas!)

[Tõlk. J. Tiedemann.]

Tiberi jõe suudmesse jõudnud, leiab Aeneas lahke vastu-
 võtu kuningas Latinus'e poolt. Viimane lubab Aeneasele
 asumaad ja on koguni nõus oma tütre Lavinia talle
 naiseks andma, kuid Juno sisendusel ässitab kuninganna
 Amäta rutulite kuninga Turnus'e Aenease vastu. Kumbki
 pool hangib endale liitlasi. Venuse palvel valmistab tulejumal
 Vulcānus Aeneasele toreda kilbi, millel on kujutatud rooma
 rahva tulevane saatus (8. laul). Võitlused algavad Aenease
 äraolekul, kes on läinud etruskide maale abi otsima. Turnus
 piirab troojalaste laagri sisse. Metsikus võitluses osutab eri-
 list vahvust Aenease poeg Iulus. Etruuriast naasnud Aeneas
 võidab vaenlased. Kuid Turnusel õnnestub lahinguväljalt põ-
 geneda ja ta jätkab sõda, mis lõpeb viimaks Turnuse ja Ae-
 nease kahevõitlusega, kus Aeneas Turnuse surmab.

C. Iulius Caesar ja Juliuste sugu lugesid ametlikult oma esi-
 isadeks Aeneast ja tema poega Iulust; seega oli Augustus Ae-
 nease järglane, nagu ka Vergilius oma eeposes laseb ennustada.
 Kujutades Aeneast ning tema poega Iulust ja nende võitlusi
 Rooma linna asutamiseks vajaliku maa-ala pärast, ülistas Vergi-
 lius koos õilsate esiisadega ka nende hilisemat järglast Augus-
 tust. Kui Aeneas pani Rooma riigile nurgakivi, siis keiser Au-
 gustus kroonis uhke ehitise; tema isikus saavutas Juliuste sugu
 kuulsuse ja võimu kõrgeima astme. On seepärast arusaadav
 see erakordne huvi, mida Augustus „Aeneise“ käsikirja vastu
 tundis; ta kandis ise hoolt selle väljaandmise eest. Raamat sai
 otsekohe rooma rahvuslikuks raamatuks, mingiks rooma piib-
 liks. Nagu vagad kristlased otsivad abi ja tuleviku ennustust
 piiblist, nii pöördusid roomlased „Aeneise“ poole, kui tahtsid
 teada saada jumalate nõu ja tahtmist oma tuleviku kohta.

Ometi leidis ka arvustajaid ja mahategijaid. Nii kirjutas
 Pictor „Aeneidomastix'i“ („Aeneiidide piits“), Avītus „Ομοί-

τητες" („Sarnasused“) ja Perellius „Furta“ („Vargused“), kus loeteldi sarnasused Homeroslega ja paljastati plagiaadid. Ja tõesti, ühiseid jooni Homerosse eepostega on rohkesti. Juba „Aeneise“ algus „Arma virumque cano“ meenutab „Odüsseia“ algust. Nagu Odysseus laskub allmaailma, et ennustaja Teiresias'elt oma tulevikku teada saada, nii käib ka Aeneas varjude riigis, kus tema isa Anchises ennustab rooma rahva suurst ja hiilgust. „Iliase“ lõpposas on Achillese ja Hektori kahvõitlus, „Aeneis“ lõpeb Aenease ja Turnuse võitlusega. „Iliases“ korraldatakse matusemängud. Patroklose auks, „Aeneises“ — Anchisesse mälestuseks. Aeneas jutustab oma eksisõitudest Didole, Odysseus — Alkinoosele. Eepose teise poole võitlused tuletavad paljudel juhtudel meelde Homerosse kangelasi. Ka üksikuis kirjeldustes, võrdlustes ja piltides võib tähele panna Homerosse eeposte järeleaimamist.

Ent teosesse süvenemisel osutub asi hoopis teiseks: „Aeneis“ pole mitte Homerosse lahja imitatsioon, vaid kõrgeväärtuseline algupärane suurteos.

Sündmustiku mida Homeros käsitleb 48 raamatus, on Vergilius mahutanud 12 laulu. Äärmise koondamisvõimega valib ta vaid tähtsaimaid, draamatilisimaid, meeolurikkaimaid sündmusi ja situatsioone. Kui laenatakse mingi sündmus või olustik, siis on selle eellugu ja motivatsioon kui ka tulemused täiesti iseseisvalt loodud. Õieti tegeleb luuletaja mitte niivõrd tegevuse enesega kui selle motiivide ning psühholoogiliste saatenähtustega. Homerosel on tegevus peaeesmärgiks; jagamatu hingega viibib ta igal tegevuse momendil, nagu poleks sellele midagi eelnenud ega peaks midagi temale järgnema. Vergiliusel aga tõttab iga stseen teatavale eesmärgile; on tunne, et tegevus areneb nagu draamas. Tema lemmikvõtteid on stseeni avamine järsu tõukega: lugeja huvi tahetakse valutada ühe hoobiga. Vergilius eelistab sirgjoonelisele tegevusele murdjoonelist järsu pöördega. Tegevus näib püüdvat mingi muu eesmärgi poole, kuid ootamatult antakse temale hoopis uus suund. Võtame näit. Trooja langemise. Tegevus suundub nähtavasti linna pääsemisele: kreeklased on ära sõitnud, rõõmupidu; kuid äkki toimub pööre, ja kiirelt veereb tegevus vastassuunas. Kui Homerosse lauludes valitseb eepiline rahu, siis kohtame Vergiliuse eeposes ägedate stseenide elavat vaheldust, tunnete ja kirgede lõõma ning lõõska; sündmustiku pingus haarab ka lugejat. Trooja hävitamine on kõige efektsemad dramaatilisi luuletusi maailmakirjanduses. Niisiis on Vergi-

lius vastandina eepik Homerosele lüürilis-dramaatilist laadi luulemeister.

Vergilius on osanud tekitada kaasaeglastes huvi ennustuste sissepõimimisega, mis andsid luuletajale võimaluse kujundada „Aeneisest“ rooma rahva ajaloo, kus pole vahele jäetud ühtki tähtsamat ajastut. Seda „tagantjärele-ennustuse“ võtet kasutab Vergilius kahel puhul: 6. laulus teeb Anchises allmaailmas oma pojale teatavaks Rooma ajaloo tähtsamad sündmused, ja 8. laulu lõpul kirjeldatakse Aenease kilpi, millel olid kujutatud roomlaste ja eriti Augustuse kangelasteod. Sellist võtet me Homerose eepostes ei leia.

„Aeneise“ keel on puhas, selge ja musikaalne. On kasutatud kõik keeles leiduvad vahendid kõrge eepilise stiili loomiseks. Värsitehnika on meisterlik. Töötas ju Vergilius teose kallal 10 aastat (a. 29—19 e. Kr.) dikteerides igal hommikul teatava arvu värsse, mida ta siis tundide kaupa parandas, muutis ja täiendas. Ometi polnud luuletaja ise rahul oma tööga: oma testamendis nõudis ta, et „Aeneis“ kui poolik teos ära põletataks ja ainult Augustuse vaheleastumine päästis eepose hävitamisest.

Juba Augustuse ajal sai Vergiliuse looming üldise poolehoiu osaliseks. Taidurliku luule eeskujuna loeti ja õpiti tema teoseid koolides, nii et Vergilius omandas rooma kirjanduses varsti selle koha, mida omas Homeros kreeka kirjanduses. Vergilius pole kunagi sattunud unustuse hõlma; tema teoseid on hoolega ära kirjutatud ja põhjalikult kommenteeritud. Kui keskajal vanaklassika kunst ja kirjandus vähehaaval rahvaste teadvusest kadusid oli Vergiliuse nimi ainuke, mida veel tunti. Tema teoseid peeti peaaegu pühakirjaks; Vergilius tehti koguni Messiasse ennustajaks, teda kõrvutati vana testamendi prohvetitega. Seepärast valibki Dante oma „Divina commedia's“ („Jumalik komöödia“) Vergiliuse kui inimliku tarkuse ülima kehas-taja oma saatjaks allmaailma teekonnal. Kirjaniku imetlemine on kestnud kõige uuema ajani.

Q. Horatius Flaccus.

Viis aastat pärast rooma rahvusliku eepose „Aeneis“ loojat — a. 65 e. Kr. — sündis Augustuse ajastiku teine silmapaistvam luuletaja — **Quintus Horatius Flaccus**. Ta sündis Apulia linnakeses **Venüsias** (nüüdne Venosa). Horatiuse isa, vabakslastud ori (*libertīnus*), oli tark ja haritud inimene;

tal oli Venusia lähedal väike mõis. Siin, lõunamaa kauni looduse keskel, veetis tulevane poet oma lapsepõlve.

Märgates väikese Quintuse suuri vaimuandeid, asus isa maalt Rooma elama, et võimaldada seal pojale paremat haridust. Siin õppis tulevane luuletaja range õpetaja Orbiliuse koolis, kes ohtra vitsahirmu abil oma õpilastele Livius Andronicus' e konarlikku „Odüsseia“ tõlget sisse tuupis. Saanud 20-aastaseks, reisis Horatius Ateenasse, kus ta õppis kõnekunsti, filosoofiat ja kreeka luulet. Kuid ajaloolised sündmused tegid neile õpinguile järsu lõpu. Pool aastat pärast Caesari tapmist vandeseltslaste poolt a. 44 ilmus Ateenasse vandeseltsi juht M. Brutus, kes võeti kohaliku elanikkonna ja Ateenas õppiva rooma noorsoo poolt vastu suure vaimustusega. Koos paljude teistega astus ka Horatius vabatahtlikult sõjaväkke ja saatis sõjatribuunina (*tribūnus militum*) Brutust tema retkedel Tessaalias, Väike-Aasias ja Makedoonias. Philippilahingus (a. 42) said Brutuse ja tema poolehoidjate väed hävitava kaotuse osaliseks; Brutus lõpetas oma elu enesetapmise läbi, kuna Horatius päästis end põgenemisega. Kasutades Octavianuse ja Antoniuse poolt väljakuulutatud amnestiat, pöördus Horatius Itaaliasse tagasi, ehk küll rõhutud meeleolus. Vahepeal oli tema isa surnud ja mõisake Apuulias konfiskeeritud, nii et Horatius vaatab silma majanduslikele raskustele. Tal õnnestus saada kirjutajakoht (*scrība*) kvestori kantseleis, millega tema ülalpidamine oli kindlustatud. Samal ajal hakkas Horatius harrastama luulekunsti, kuigi kirjanduslik tegevus (peale draamakirjanduse) sel ajal mingit materiaalsset tulu ei andnud. Vergiliuse soovitusel läks Horatiusel korda saada Maecenase ringi liikmeks; seega oli tema tulevik kindlustatud. A. 33 sai luuletaja Maecenaselt kingituseks ilusa mõisa Sabiini mägedes, kus veetis suurema osa aastast vaikes üksinduses. Horatius leidis tunnustust kā Augustuselt, keda ta ülistab kui armulikku võitjat ja rahuvürsti.

Luuletaja viimsete eluaastate kohta on meil vähe andmeid. Üksteise järel lahkusid elust tema sõbrad Vergilius, Tibullus jt., kuna a. 8 suri ka Maecenas, kes oma surmavoodil olevat palunud Augustust hoolitseda eriti Horatiuse eest. Kaks kuud hiljem suri ka Horatius, kes maeti Maecenase kõrvale; poissmehena pärandas luuletaja oma varanduse Augustusele.

Horatiuse luuletused koosnevad oodidest (4 raam.), eepoodidest (1 raam.), satiiridest (2 raam.) ja epistlitest (2 raam.). Esimesteks luuleteosteks olid satiirid ja

jambid ehk epoodid, luuletegevuses keskset kohta omavad oodid kolmes raamatus, kuna elu lõpu poole on kirjutatud poeetilised kirjad ehk epistlid ja neljas oodide raamat.

Satiirid 2 raamatus (arvult 18) olid esimesed Horatiuse luuletused; nad tegid luuletaja üleöö kuulsaks. Horatiuse satiir erineb Luciliuse omast niihästi oma kunstipärasema vormi kui ka sisu poolest. Meetriliseks vormiks on heksameeter, mida Luciliuski kõige sagedamini oli tarvitanud. Kuna Lucilius, kes elas Gracchus'ite poliitilise võitluse ajastul, puudutas oma satiirides sageli ka poliitilisi teemasid, tungides ägedasti kallale riigielu reformide vastastele, on Horatius, kelle elu möödus hoopis teissugustes poliitilistes tingimustes, tahes-tahtmata sunnitud hoiduma poliitiliste tegelaste arvustamisest ja piirduma üldiste komblus-filosoofiliste ja kirjanduslike küsimustega või käsitlema humoristlikus toonis mõnd argielu juhtumust enese või teiste elust. Satiirid on täis teravat inimeste kriitikat ja rikkalikke piasiasju igapäevasest elust, kuid moraliseerimine ei muutu igavaks, sest tõsi ja nali on siin leidnud õnneliku vahelduse. Toome paar näidet.

Keisrite-ajastul oli Roomas raha- ja varaahnus arenenud äärmuseni. Varanduste ja rikkuste taotlemisel kasutati igasuguseid vahendeid; nendest oli päranduse-püüdlus üks kõige süütumaid. Seda soodustas suurel määral asjaolu, et sel ajal oli rohkesti vallalisi või lasteta ihnureid, ja säärase rikaste meeste poolehoidu ning usaldust katsuti igati võita, muidugi päranduse lootuses. Selliste päranduse-ahnitsejate vastu on sihitud teise raamatu 5. satiir, milles pime ennustaja Teiresias irooniliselt õpetab, kuidas saada rikka mehe päranduse osaliseks. Tuleb tema vastu olla äärmiselt tähelepanelik. Kui tõuseb tuul, nõua tungivalt, et ta korralikult kataks oma väärtuslikku pead. Rahvahulgas raja temale küünarnukkidega teed. Kui ta lobiseb, püüa kinni iga tema sõna. Ära ole kitsi kiituste ning ülistustega; lakka alles siis, kui ta tõstab käed taeva poole ja hüüab: „Aitab juba!“ Ja kui ta viimaks surres on sulle testamendis määranud veerandi oma varandusest, siis vala vähemalt mõni pisar ja võta osa tema matustest.

Teise raamatu 8. satiiris kirjeldatakse humoristlikult ebaõnnestunud pidusöömingut, mille rikas tõusik Nasidienus on korraldanud Maecenase auks. Alguses serveeritakse seapraadi salati, rediste ja veinikastmega. Lauale seatakse klaasid, ja jutukas peremees ülistab oma veinisorte. Siis kantakse lauale

kala; seejuures esitab peremees üksikasjalise aruande, kui kaua tuleb kala keeta ja missuguste vürtsidega, jne. jne. Peoperemehe sõnavalingul ning hooplemistel pole lõppu. Äkki kukub peovõõraste pihta suur baldahhiin, ja tolmupilv läbib tuba; see on muidugi kontvõõraste vemp, kes prassivad toa nurgas. Maecenas ja poeet Varius naeratavad omaette, ja kui parajasti lauale tuuakse järjekordset rooga, nad kaovad tähelepandamatult: peremehe hooplemised on väljakannatamatud, lõpmatu jutt söömisest ning kokakunstist võib parimadki road vastikuks teha.

Suurepäraselt on kirjeldatud reisu Brundisiumi ühes kõigi selle pisisündmustega (I raam. 5. satiir).

Epoodid ehk **jambid** on kreeka luuletaja Archilochos'e (VII saj. e. Kr.) eeskujul kirjutatud 17 luuletust jambiliste paarisvärsside vormis — üks värss pikem, teine (*versus epodus*) lühem. Need on enamasti poleemilise sisuga, sihitud üksikute isikute pihta. Oma üldisema iseloomuga ja lüürilise tooniga lähenevad mõned epoodid oodidele.

Täies meheas asus Horatius ülesande juurde — istutada rooma luuleväljale kreeka lüürika sisulist ja vormilist mitmekesisust. Seda ülesannet teostab ta oma **oodides** (*carmina*), milledes ta on endale eeskujuks võtnud kuulsad kreeka luuletajad Alkaios'e, Sappho, Anakreon'i jt. Need laulud ei ole määratud laiale publikule, lihtrahvale (*vulgus*), vaid kitsamale haritlaste ringkonnale, kes on suutelised aru saama luuletuste sisust ja kunstipärasest vormist. Oodid pole mitte kõik ühtlase kunstiväärtusega: alguses on rohkem tegemist kreeka luule järeleaimamisega, kuid varsti muutub luule iseseisvamaks, peegeldades autori enese mõtteid, tundeid ja elamusi. Laulude sisuks on sõprus, armastus, usutunne, manitsusi sõpradele epikuurilise elutarkuse vaimus, ülistusi veinile, elurõõmule ja looduseilule, andumus kõikvõimsale imperaatorile, võitjale ning Rooma päästjale. Eriti silmapaistvad on kolmanda raamatu 6 esimest oodi, nn. oodid roomlastele, mis kõlavad pidulikult ja haaravad südant; neis kutsub laulik rooma noorsugu kõlbelsele uuestisünnile.

Horatiuse laulude loomisest võtavad ühtlaselt osa nii mõistus kui ka tunded; nad mõjuvad meeltesse, kuid sunnivad sageli ka mediteerima. Mõned luuletused on koguni rohkem läbi mõeldud kui läbi tuntud. Sõnad ei voo'la niivõrd südamest kui külmast kaaluvast mõistusest, neil puudub soojus ning tunde-

elu sügavus; nad on kained, ilma sisemise tuleta ja sageli paetelised. Ometi võlvvad meid igas laulus mõtteselgus, keeleline ilu ja rütmiline jõud. Horatiuse kui lüüriku peatähtsus seisneb just tema laulude kunstipärases vormis. Oma 104 oodis tarvitab ta 13 erinevat värsisüsteemi ühesuguse meisterlikkusega. Horatius on toonud rooma lüürikasse seda ilu, elegantsi ja graatsiat, mis on omane kreeka luule geniaalseile esindajaile. Tema oode on hilisematel aegadel alati loetud ja imeteldud; neid on järele aimatud juba antiikajal, kuid ka uuemal ajal (näit. saksa kirjanik Klopstock).

Alljärgnevalt esitame Horatiuse parima armastuslaulu „*Donec grätus eram tibi*“. See on luuletaja armuduett Lydiaga, mis tuletab meelde serenaadi armsama vastustega. Haruldase sädalikult, lihtsalt ja meisterlikult esitatakse 3 stroofi-paaris kahe armastava südame endine õnn, praegune lahtus ja igatsetud lepitus. Tuletatakse meelde hiljutisi eksimusi. andestatakse vastastikku ja otsustatakse ühes elada ning surra.

Donec grätus eram tibi . . .

„Senikaua kui olin ma
meeldiv sulle ning ei veel teise põiminud
käed ümber su armsamalt,
olin õnnelikum pärslaste kuningast.“ —

„Seni kui sa ei armunud
teise ega ma veel taandunud Chloë eest,
oli Lydia nimi aus,
õndsam olin ma kui roomlanna Iliä.“ —

„Chloë, traaklanna. veetleb mind
nüüd, kes võlvunud mind viiside hurmaga;
ta eest surra ei kardaks ma,
armsaim saatusest kui seeläbi päästetaks.“ —

„Armutule mul sütitand
noormees Calais, kes pärit on Thuriist;
ta eest kaks korda sureks ma,
armsaim saatusest kui seeläbi päästetaks.“ —

„Aga kui arm me endine
taas meid lahtatuid püsivalt ühendaks?
Kui ma Chloëst, kuldkiharast,
loobuks, avaneks uks hüljatud Lydiäl?“ —

„Kuigi too tähest ilusam,
korgist kergem sa küll, Hadria tormistest
vahas metsikum voogudest, —
sind ma armastan, koos surengi meeeldi.“

[Tõlk. R. Kleis.]

Kolm esimest oodide raamatut avaldas Horatius a. 23 e. Kr., neljas raamat ilmus aga alles a. 13. Pikk vaheaeg on seletatav sellega, et kolme raamatuga kavatseski Horatius selle luuleliigi lõpetada; neljanda raamatu on ta juurde kirjutanud vaid Augustuse tungival soovil. Vahepeal oli Horatius välja andnud **epistlid** ehk **kirjad**, mis on adresseeritud üksikuile isikuile. Mõned neist ongi sisult harilikud kirjad, enamik aga käsitleb laiemat üldsust huvitavaid probleeme, peamiselt kõlbelis-filosoofilisi ja kirjanduslikke küsimusi. Nagu satiiridki, on nad kirjutatud heksameetri-vormis ja avaldatud kahes raamatus. Nad erinevad aga satiiridest kunstining vaateküpsuse poolest.

Kõige tähelepanuväärsem on teise raamatu viimne (3.) kiri „*De arte poetica*“ („Luulekunstist“). Korduvalt rõhutatakse siin, et luuletajale ei piisa talendist, ta peab omama ka ulatuslikke teadmisi ja suurt hoolsust oma teoste lakkamatul viimistlemisel. Noored luuletajad lehitsegu kreeka poetide surematuid teoseid: neis nad võivad leida kirjanikule vajalikku idealismi, kuna roomlastele omane materialism pole soodus luulele.

Vergiliuse kõrval on Horatius kõige loetavam rooma luuletaja, kes on jätnud maailmakirjandusse sügavad jäljed eriti oodide ja satiiride ületamatu meistrina. Ükski rooma luuletaja ei seisa nüüdisajale nii lähedal kui Horatius; tema õilis inimlikkus ning elulähedus võidavad talle järjest uusi sõpru.

P. Ovidius Naso.

Pūblius Ovidius Nāso — Vergiliuse ja Horatiuse järel rooma tähtsam luuletaja — sündis a. 43 e. Kr. Sulmo linnas (Kesk-Itaalias, Roomast kagu pool); tema isa kuulus ratsanikuseisusse (*ordo equitum*). Tulevane luuletaja õppis Roomas retoorikat ja õigusteadust. Retoorika kursuse lõpetamise järel sõitis ta oma hariduse täiendamiseks Kreekamaale ja Väike-Aasiasse, et kuulata seal kreeka teaduse paremaid esindajaid. Kodumaale tagasi jõudnud, oli ta lühemat aega

riigiteenistuses, pühendus aga varsti ainuüksi luulekunstile. Ovidius oli vaimustatud Propertiusest, kes luges talle sageli oma armastuslaule ette; Tibulluse kaudu tutvus ta M. Valerius Messalla'ga. Luuletaja liikus Rooma kõrgemas seltskonnas, teenides oma geniaalsete vaimuannete ja galantse esinemisega üldist lugupidamist. Ta on kolm korda abiellunud, esimest korda üsna noorelt; kolmas abielu ühe noore lesega oli püsivam kui kaks esimest.

50-ndal eluaastal (a. 8 p. Kr.) tabas Ovidiust ootamatult pagenduskäsk Augustuse poolt. Millega ta põhjustas keisri pahameele, pole teada; üksikud vihjed mõnes luuletuses lasevad oletada, et tegemist pole mitte mingi kuritööga, vaid saatusliku eksituse või arusaamatusega. Tomi, väike kindluslinn Musta mere ääres (praeguses Rumeenias), oli määratud alaliseks elukohaks suurlinna luksusega harjunud poeedile. Kesk külma talve lahkus ta naisest ja asus teele riigi piirimaile.

Tomi karm loodus ja taimedeta maastik mõjusid luuletajasse masendavalt. Ka olid linna päriselanikud tsiviliseerimata ja läbikäimine nendega oli vähemalt alguses võimatu keele mittemoskamise tõttu. Seal võõra rahva seas, kaugel pealinnast, sõpradest ja üldse haritud maailmast, elas Ovidius 9 aastat, kannatades üksindust ning igavust ja oodates asjata Rooma tagasiõidu luba. Isegi Augustuse surm (a. 14 p. Kr.) ei toonud kergendust poeedi saatusele. Maapaos surigi Ovidius a. 17 p. Kr. Ta põrmugi ei lubatud kodumaa mulda matta.

Ovidiuse kirjanduslik tegevus jaguneb 3 perioodi: erootilise sisuga noorusluuletused, mütoloogilised meheea teosed ja võõrsil kirjutatud kaebelaulud.

Luuletaja esikteoseks oli armastuslaulude kogu „*Amōrēs*“ (3 raam.), pühendatud armsamale Corinna'le. Sellele järgnes „*Hērōidēs*“, kreeka müütiliste naiste kirjad oma kaugel viibivaile meestele või armsamaile (näit, Ariadne Theseus'ele, Dido Aeneas'ele, Medēa Jason'le). Selle perioodi tähtsaim teos on aga „*Ars amatōria*“ ehk „*Ars amandi*“ („Armastamise õpetus“), 3 raamatus. Kahes esimeses raamatus antakse õpetust meestele, kuidas võita ja säilitada naiste armastust; naiste palvel kirjutab Ovidius veel kolmanda raamatu õpetuseks naistele, kuidas kohelda mehi ja võita nende poolehoidu. Teos on kirjutatud vaimukalt ja ilmutab suurt inimeste hingeelu tundmist, kuid on täis kergemeelset lõbujanu, paiguti koguni ebamoraalne ja rõve.

Küpses meheas kirjutab Ovidius oma paremad teosed: mü-

toloogilise sisuga „*Metamorphōsēs*“ („Moondused“), 15 raamatus. ja „*Fāsti*“ („Kalender“), 6 raamatus. Mütoloogiline eepos „*Metamorphoses*“ on Ovidiuse suurim ning tähtsaim teos. See on kirjutatud heksameetri-vormis ja sisaldab umbes 12 000 värssi. Siin käsitletakse kreeka ja osalt ka rooma müütilisi lugusid, mis lõpevad moondusega; need müüdid on Ovidius kokku liitnud üheks pidevaks lauluks (*perpētuum carmen*). Teos algab maailma loomisega kaosest, edasi jutustatakse 4 ajajärgust (kuldne, hõbedane, vaskne ja raudne), veeuputusest ja uue inimsoo tekkimisest katastroofist pääsenud Deucalion'i ja Pyrrha läbi; järgneb rida müüte, milles inimesed muutuvad loomadeks, taimedeks või kivideks, kusjuures moonduse põhjuseks on jumalate armastus surelike vastu, inimeste kõrkus ja jumalate põlgus vm.; eepos lõpeb Caesari apoteoosiga. „*Metamorphoses*“ on parimaks allikaks kreeka-rooma mütoloogia tundmaõppimisel; käsitluse elavuse ja pildirikuse, sisu huvitavuse, viimisteldud värsiehituse ja kõlava keele poolest on ta eeskuju pakkunud mitte ainult antiikaja, vaid ka hilisemate aegade (näit. renessansi) luuletajaile.

„*Fāsti*“ on poeetiline pidu- ja pühapäevade kalender, milles seletatakse ning põhjendatakse mingi müüdi abil pühade tekkimist ja nende pühitsemisega seotud kombeid. Igale kuule on määratud üks raamat, nii et teos oli kavatsetud 12-raamatuliseks; kahjuks aga takistas ootamatu pagendus teose lõpuleviimist, sest maapaos puudusid luuletajal töö jätkamiseks tarvili- sed mütoloogilised allikad, vahest ka vastav meeoleolu. Esimese kuue kuu (jaanuar — juuni) pühade käsitus on põhjalik. osutudes tähtsaks allikaks rooma usuliste kommete tundmaõppimisel.

Tomis kirjutas Ovidius eleegiakogud „*Trīstia*“ („Kurvad laulud“), 5 raam., ja „*Epistūlae ex Pontō*“ („Kirjad Musta mere äärest“), 4 raam. Need laulud on küllastatud kibedaist kaebustest luuletaja saatuse üle ja pisararohkeist igatusavaldustest Rooma ja sõprade järele. „*Trīstia*“ teine raamat on määratud Augustusele enesele; autor lootis nende lauludega äratada Roomas kaastundmust ja saavutada tagasisõidu loa — kuid asjata.

Ovidius on rooma andekamaid luuletajaid. Juba antiikajal imeteldi tema rikkalikku fantaasiat ja virtuooslikku tehnikat. Poeetilises kirjelduses ja jutustuses on ta ületamatu meister; ka pole ükski roomlane loonud kõlavamaid ja vormitäiuslikumaid heksameetreid. Kahjuks laskuvad ta laulud paiguti friivoolsusse ja neil puudub sageli sügavam ja tõsisem sisu (ise-

ärans esimese perioodi luulel); neid puudusi tasandavad aga geniaalne vaimukus ja täiuslik vorm, mis avaldub värsside võratus voolavuses ja elegantsuses.

*
*
*

*Dōnec ēris fēlīx, multōs nūmērābis āmicōs;
Tempōra sī fuērīnt nūbīla, sōlus ēris. (Tristia I, 9.)*
(Seni kui saadab sind õnn, on palju sul ustavaid sõpru;
kui tuleb pilvine tund, üksi nad jätavad sind.)

[Tõlk. A. Kimmel.]

Tibullus ja Propertius.

Rooma tähtsaimad eelegikud on Tibullus ja Propertius, kes distihhoni-vormis luuletasid oma armastus- ja kaebelaulu.

Albius Tibullus sündis Laatsiumis jõuka maaomaniku pojana. Kuulutes ratsanikuseisusse pidi ta kümme aastat sõjaväes teenima; nii sattus ta M. Valerius Messalla sõjaleeri. Maecenase ringi luuletajaist seisis talle eriti lähedal Horatius.

Oma eelegiais ülistab Tibullus idüllilist maaelu ja igatseb taga kuldset ajastut, kus elati rahu ega tuntud sõdu ja relvi. Peamiseks teemaks on aga armastus Delia (I raam.) ja Nemēsi's'e (II raam.) vastu. Delia nime all ülistab Tibullus vabakslastud orjatarit Plania't, kelle armastusele on pühendatud I raamatu kõige kaunimad eelegiad. Need Delia-laulud ongi luuletaja nime kuulsaks teinud. Eelegiate vorm on laitmatu; fraseoloogia ja meetrika on viimisteldud.

Sextus Propertius sündis umb. a. 50 e. Kr. Umbrias maaomaniku pojana, kaotas maajagamisel veteraanidele suure osa oma varandusest, elas muretut poissmehe-elu Roomas. Sügav armastus vaimuka kaunitari Hostia vastu tegi Propertiusest luuletaja; eelegiais ülistatakse teda Cynthia nime all. A. 29 või 28 avaldas Propertius „Cynthia“ pealkirja all oma esimese armastuseleegi raamatu, mis tegi tema hoobilt kuulsaks meheks ja võimaldas talle pääsu Maecenase ringi. Järgnevatel aastail ilmus veel kaks armastuslaulude kogu; nende sisuks on armastus, kuid ka armukadedus Cynthia vastu. Propertiuse eelegiad keevad sügavaist tundeist, alates üleva armastusõnnega ja lõpetades äärmise meelegeitiga.

Eelegiate neljandas raamatus seab luuletaja endale ülesandeks laulda Rooma pühadest kohtadest, tema müütidest, pidu-

dest ning mängudest; see raamat ilmus poeedi elu lõppaastail ja on oma mütoloogilise ja ajaloolise ainestikuga täiesti omapärane ning uudne (Ovidiuse mütoloogilised teosed polnud veel ilmunud). Pidustuste ja kommēte päritolu käsitlusel toob autor rohkesti paralleele kreeka mütoloogiast, nagu ta ka oma armastuslauludesse põimib mütoloogilist ainestikku; nüüdisaegsele lugejale pole just kerge orienteeruda selles antikvaarilises materjalis ja see häirib suurel määral luuletuste nautimist. Ühelgi teisel kuldse ajajärgu luuletajal ei leia meie nii palju mütoloogilisi vihjeid kui Propertiusel. Väsitavalt mõjuvad lugejasse ka ülirohked kõnefiguurid ja retoorilised võtted.

Kaasaeglased on Propertiust palju lugenud, isegi Pompeii majaseintel võib leida tema värsse. Uuemal ajal on Propertius mõjustanud Goethe't „Rooma eeleegiate“ loomisel.

T. Livius.

Augustuse ajal ilmus ka esimene rooma suurteos ajaloo alal: T. Livius'e „*Ab urbe conditā*.“

Titus Livius (a. 59 e. Kr. — 17 p. Kr.), sündinud Padua linnas, oli saanud hea hariduse, kuid poliitilisest elust mitte osa võtnud. Ta elas hiljem kuni surmani Roomas, kus kirjutaski retooriliste tööde kõrval oma historiograafilise hiigelteose. Nagu Vergilius ja Horatius, oli ka Livius sõprusvahekorras Augustusega, kes suhtus temasse sügava lugupidamisega, kuigi Livius oli vabariiklane.

Ajaloo kirjutamisele asus Livius õitsevais aastais ja pühendas sellele kogu elu, töötades selle kallal umbes 40 aastat.

„*Ab urbe conditā*“ („Rooma linna asutamisest alates“) haarab Rooma ajalugu troojalaste tulekust Itaaliasse kuni a. 9 e. Kr. ja koosneb 142 raamatust, mis on hiljem jaotatud 10 raamatu kaupa dekaadidesse. Säilinud on 3½ dekaadi, s. o. 35 raamatut, ja nimelt I dekaad (1.—10. raam.), III, IV ja pool V dekaadi (21.—45. raam.). I dekaad käsitleb Rooma vanemat ajalugu kuni a. 293 e. Kr., raam. 21—45 käsitlevad ajavahe-
mikkude teise Puunia sõja algusest (a. 218) kuni a. 167 e. Kr. Veel on alal hoidunud kõigi raamatute, peale kahe, lühike kokkuvõte, nn. „*Periöchae*“.

„*Ab urbe condita*“ on kõigepealt kunstiteos. Ajaloo-
kirjutajalt nõuti sel ajal mitte niivõrd teaduslikku uurimist kui kunstipärast käsitlust. Esituse kunstipärasus avaldub esma-

joones kõnedes, mida autor sündmuste käigu elustamiseks paneb rohkel arvul tegelaste suhu ja milles ta eriti hiilgab nii kõrge mõttelennuga kui ka sõnakunstiga. On ju kõnede sõnastus ja enamasti ka mõtestik Liviuse enese fantaasia saadus; säärane võte on omane kogu antiiksele historiograafiale. Sügava huviga jälgib autor kõiki sündmusi, mis Rooma ligi kaheksa sajandi keskel üle elanud, ja et ta keelt meisterlikult valitseb ja igale nähtusele ja tunnetusele õige sõnastuse leiab, siis oskab ta seda huvi äratada ka lugejas. Stiil on ühetasane ja rahulik, kõnealuste sündmuste kohane, toon täis auväärsust. Keel läheneb juba hõbedase ajajärgu latiniteedi pinnale; see avaldub retoorilises sõnastuses ja luuleliste ja proosaliste vormide segipaiskamises.

Teose põhi-ideeks on roomlaste kangelasmeel ning sangarlikkus võitluses väliste ja sisemiste vaenlaste vastu, kusjuures ajaloo kandejõududena kujutatakse esijoones üksikisikuid.

Liviuse kangelasteks on vabariigi suurmehed, vabariigi lõppajastus on tema sümpaatid Pompeiuse pool. Nagu Vergilius ja Horatius oma värsiloomingus, nii tahtis Livius ajaloo-peeglis juhtida tähelepanu neile voorustele, mis Rooma riigi kuulsaks tegid. Ta näitab, et ainult kõlbelised jõud, rahva puhtad kombed ja juhtide ennastsalgav kangelaslikkus olid viinud rooma rahva suurusele ning hiilgusele, kuna kommete lõdvenemisega jõuti järk-järgult hirmsate vapustusteni. Kõige selle juures on Liviuse eesmärgiks pakkuda ainult tõtt, ta on vaba igasugusest teadlikust ajaloo võltsimisest. Kuid ta ei ole uurija, ta ei taotle uusi resultate, iseseisvaid vaatekohti, vaid on täiesti sõltuv oma eelkäijaist. Kahjuks ei oma ta aga küllaldasi teadmisi maateaduses ning topograafias, riigiõiguses ja sõjaasjanduses, ta ei suuda seepärast kriitiliselt suhtuda oma allikaisse; viimaseid on raske kindlaks teha, sest kasutatud teostest pole peaaegu midagi alal hoidunud. Livius ei uuri dokumentaalseid andmeid, ei tungi algallikateni; ta piirdub selle materjaliga mis leidis eelkäijate teostes. Nii kujuneb tema ajaloo väärtus kasutatud autorite väärtuse järgi, ja nende seas on esikohal kreeklane Polybios. Allikate puudulikkuse ja ebakriitilisuse tõttu on Liviuse esitus kujunenud küll ebaühtlaseks, kuid jutustus on siiski ladus, sündmustik põhjuslikult seotud. Moodsa historiograafia seisukohalt võib Liviuse tööle omistada mitmesuguseid nõrkusi, kuid oma aja kohta oli see ometi suurteos; kahtlemata ületas Livius sellega kõik oma eelkäijad.

Hõbedane ajajärk:

järelõitseng ja klassitsism (a. 14—117 p. Kr.).

Augustuse surmale järgnevail aastail algab rooma kirjanduse järkjärguline langus, eriti luule alal; suurteoseid ilmub ladina keeles veel ainult proosa alal. Kirjutatakse küll rohkem kui kunagi varem ja sellest kirjandusest on säilinud suurem hulk lehekülgi kui eelmistest ajajärkudest; kuid see on epigoonluse aeg. Kahjuks loobutakse ikka enam kreeka kultuuri viljastavast mõjust, ka poliitilise režiimi surve halvab loomingu vaba arenemist. Kirjandus tõmbub auditoriumi vaikusse, kus ta võib segamatult, kuid eluvõõralt õitseda. Nii muutuvad tema ülesanded väiklasteks ja aegamööda kahanevad produktiivsus ja omapärasus. Seda langust ei suuda ära hoida ei suur arv kirjanikke, kelle hulgas leidub geniaal-seid mehi, ega keisrite toetus, kelledest mõned tegelesid ise kirjanduse alal. Maad võtab retooriline värving. Kitsendatud oma arenemisevabaduses, kaotab kirjandus väljenduse loomulikkuse, püüab asendada tõesise sisu puudust puhtväliste efektidega, kõnekäändude elegantsusega, võltspaatoosiga, vaimukate sententside säreavusega. Vorm tikub sisust üle kasvama. Proosas domineerivad eetiline esse ja ajalugu, luulekunstis eepos, epigramm ja satiir.

Tõsi küll, Claudiuse ja Nero ajal on veel märgata edasiarenemise tahet ja võimet; see on lühike järelõitseng. Kuid ajajärgu teine osa seisab täiesti klassitsismi ning algava arhaismi tähe all. Iga kirjaoskaja tundis end kutsutud olevat värsse sepitsema, käies mugavasti Augustuse ajastiku luulekunsti radades.

L. Annaeus Seneca.

Hõbedase ajajärgu väljapaistvaimaks filosoofiks on Lūcius Annaeus Sēnēca. Ta sündis umb. a. 4 e. Kr. Cordu-

bas (Hispaanias), sai oma hariduse Roomas, kus ta pärast oli kvestoriks, sattus aga keiser Claudiuse naise Messalina viha alla ja pidi veetma 8 aastat maapaos tühjal Korsika saarel. Alles pärast Messalina kukutamist (a. 48) kutsuti Seneca Claudiuse teise naise Agrippina pealekäimisel Korsikalt tagasi ja määrati troonipärija Nero kasvatajaks. Nero valitsuse esimesil aastail oli Seneca tema tähtsaim nõuandja; need olid kaua aja kohta jälle õnnelikud ajad Rooma riigis. Nero armust sai Seneca Itaalia jõukaimaks maaomanikuks, kuid oma ääretu rikkuse juures jäi ta mõõdukaks ja oma põhimõtetele truuks. A. 62, kui Neros hakkasid üha enam avalduma hirmuvalitseja tunnused, tõmbus Seneca tagasi eraellu. See ei päästnud teda siiski enneaegsest surmast a. 65 p. Kr.: valesüüdistuse tõttu Piso vandenõust osavõtus oli ta sunnitud enesetapmise teel elust lahkuma.

Seneca kirjanduslik tegevus haarab mitmekesisel nii proosa kui ka luule alasil. Tema kuulsus põhineb filosoofilistel teostel ja tragöödiail; loomingu raskuspunkt langeb kahtlemata moraalfilosoofiale, milles ta pooldab nooremat stoa suunda. Seneca stoiline moraal on niivõrd lähedal kristlikule moraalile, et hiljem tekkis koguni legend, nagu kuulunuks ta salaja kristlaste hulka. Seneca filosoofilistest teostest on tähelepanuvaim „*Dialögi*“ (12 raam.) — dialoogid mitmesugustel moraalfilosoofilistel teemadel: vihast, elu lühidusest, hingelisest rahust, püsivusest, heategudest, õndsast elust jne. „*Epistülae mōrāles*“ — moraalfilosoofilised kirjad 20 raamatus — avaldavad selgeimini tema eluvaadet.

Seneca tragöödiad käsitlevad tuntud motiivide kreeka repertuaarist. Need 9 tragöödiat on ainukesed täiesti säilinud rooma tragöödiad. Kreeka ainetiku ümbertöötamisel on Seneca palju iseseisvam kui tema eelkäijad, ta sõandab koguni tunduvalt muuta draamade faabulat. Kuid need tragöödiad pole määratud lava jaoks, vaid lugemiseks ja retsiteerimiseks. Neis leidub vähem tegevust kui ülipeeni stiliseeritud kõnesid, mis on liiga pikad, pateetilised, täis antiteese ja aforisme. Tragöödiate vormiline külg on aga eeskujulik, värsid voolavad kergesti. meetrika on viimisteldud.

Täiesti erinev Seneca muudest teostest on tema kibe satiir „*Dīvi Claudi Apocolocytosis*“ („Jumaliku Claudiuse moondumine kõrvitsaks“), täis viha ja teravmeelsust, kirjutatud hiljuti mürgitatud keisri armutuks pilkamiseks, kellele ju Seneca võlgnes tänu oma 8-aastase maapao eest. On

äärmiselt kütkestav lugeda, mis toimus taevas keiser Claudiuse surmapäeval. Keiser jõuab longates (tal oli üks jalg lühem) taevasse, et jumalaks saada nagu tema eelkäijadki. Jumalate koosoleku poolt häälteenamusega välja tõrjutud, saabub ta Mercuriuse juhtimisel allmaailma, olles teel sinna Roomas näinud rahva juubeldusi oma matustel.

Seneca on suur stiilimeister. Ilma retoorikasse sattumata oskab ta valida tabavaid väljendeid, vaimukat, ilmekat ning elegantset sõnastust. Ta armastab lühikesi lauseid, pimestavaid antiteese ja teravmeelseid sententse ning aforisme. See on tüübiline hõbedase latiniteedi stiil, täielik vastand Cicero stiilile.

*

*

*

Nēmīnem pecūnia dīvītem fēcīt. (Epist. 119, 9).

(Kedagi pole raha teinud rikkaks.)

Nēmō est cāsū bōnus, discenda est virtus. (Epist. 123, 15).

(Keegi pole hea juhuslikult, voorust tuleb õppida.)

Vivēre est milītāre. (Epist. 96). (Elu on võitlus.)

C. Petronius Arbiter.

Gā ius Petronius Arbiter, Nero õukonna tseremooniameister, on kirjutanud hiigelsuure satiirilise romaani „*Satiricon*“, millest on säilinud vaid 15. ja 16. raamatu katkendeid. See oli suur olustikuline romaan roomlaste kommete lõtvusest ja liiderlikkusest. Kõigest sellest, mis antiikajal on kirjutatud inimeste ja nende elu-olu üle, on need leheküljed kõige teravmeelsemad ja kõige sisukamad. Nagu Odysseus oli kannatanud Poseidoni vihaalusena, nii kiusab selle romaani kangelasi sigivusejumal Priāpus. Tegevuse paikadeks on alalhoidunud katkendeis Massilia ja Kroton, sündmustiku ajaks Nero valitsemisaeg. Eriline väärispala on „Trimalchio pidusööming“ („*Cēna Trimalchiōnis*“), millest peategelane Encolpius ühes oma kaaslastega osa võtab. Pidusöömingu peremees tõusik Trimalchio jutustab oma külalistele üksikasjaliselt, kuidas ta on saavutanud oma rikkused. Trimalchio kiitlemistel „pole otsa ega äärt“: tema mõisades sündivat iga päev 70 last, tal olevat mesipuud Ateena mesilastega ja seeneseemned tellivat ta Indiast. Jutustatakse lugusid kodukäijatest ja libahuntidest, ja külalistel tõusevad ihukarvad

püsti. Kogu romaanis kujutatud seltskond on kahtlase moraalse väärtusega ja ebaterve mentaliteediga. Tõusikliku vabakslastu, seiklushimuliste noormeeste, samuti pidusöömingust osavõtjate kõrvaltegelaste kujud annavad tunnistust autori oivalisest karakteriseerimisoskusest. Kõnelejate stiil ning keel on isikupärane, enamalt jaolt labane ja lihtrahvalik, mistõttu Petroniuse romaan on tähtsaks allikaks vulgäära ladina keele uurimisel, millest on võrsunud romaani keeled. Huvipakkuvad on ka paljud rahvapärased kõnekäänud, nagu „Käsi peseb kätt“ või „Kala tahab ujuda“ (veinivalamisel).

M. Fabius Quintilianus.

Retoorika ehk kõnekunsti-teooria alal on hõbedase ajajärgu silmapaistvaimaks esindajaks Mārcus Fābius Quintilianus, kes oli nagu Seneca Hispaania päritoluga. Kauemat aega õpetas ta Roomas retoorikat, omandades suure kuulsuse ja üldise lugupidamise. Vastandina retoorika tavalisele mõttelagedale sõnadetegemisele sai Quintilianus teataval määral hea kirjandusliku maitse taastajaks. Ta ei järgi kaasaja maitset, vaid seab kõnemehele Cicero eeskujuks.

Quintilianuse teostest on alal hoidunud „*Institūtio oratōria*“ („Kõnemehe kasvatus“), 12 raamatus, mis on tema pikaajalise praktika ja uurimuste tulemuste kokkuvõte, olles kapitaalseks teoseks nii retoorika kui ka pedagoogika alal. Teoreetilistes küsimustes on ta kasutanud nii rooma kui ka kreeka allikaid. Seoses tulevase kõnemehe lektüüriiga esitatakse ülevaade kreekā ja rooma kirjandusest. Sellele toetub stiiliõpetus, millest paremat pole olemas ka nüüdisaja kirjanduses. Kõik juhised põhinevad elamusel ning katsel ja neid illustreeritakse tabavate näidetega. Kuid asjata püüdis Quintilianus päästa langevat kõnekunsti, nõudes tagasipöördumist Cicero perioodilise stiili juurde, — hüppeline ja killustunud ajavaim läks oma teed. Quintilianuse enese keel ja stiil olid sellised, et humanistide hulgas tekkis tüli, kumba tuleb lugeda suuremaks meistriks, teda või Cicerot.

*

*

*

Mendācem mēmorem esse oportet. („*Institutio oratoria.*“)
(Valetaja vajab head mälu.)

Phaedrus.

Valmikirjanikuna on omandanud kuulsuse Augustuse vabakslastud ori **Phaedrus**, kes tegutses kirjanduse alal peamiselt Tiberiuse ja Caligula ajal 30-ndail ja 40-ndail aastail p. Kr. Tema jambides kirjutatud valmide kogu kannab pealkirja „*Fābŭ-lārum Aesopiārum lībri V*“ („Viis raamatut Aisopose valme“). Valmides esitatakse loomi kõnelevaina ja inimese kombel tegutsevaina; nad sümboliseerivad ja ironiseerivad inimeste tegevust ja askeldusi. Kahe esimese raamatu valmid on võetud Aisoposelt, alles järgnevates leidub ka iseisvat ainekku. Valmid polnud mitte vabad satiirilistest vihjeist kaasaja olukordadele, mistõttu autoril tuli kannatada poliitilist jälitamist. Keel on üldiselt lihtne ja puhas, värsiehitus korrektne, esitus selge, sententsiderikas. Valmidele lisandatud õpetus, nn. „moraal“, pole mitte alati küllaldases seoses sisuga.

Omal ajal oli Phaedruse valmidel suur menu ainult vabakslastute ringkondades, mõjukamaile neist on ta isegi pühendanud üksikud raamatud. Alles keskajal on neid hakatud enam hindama. Euroopa valmikirjanikud on neid rohkesti tõlkinud ning ümber töötanud ja sel teel on Phaedruse valmid siirdunud meie koolilugemikesse ja lasteraamatuisse, näit. valmid hundist ja tallest, rebasest ja varesest (kes laseb oma juustutüki rebase lõugade vahele langeda), hundist ja kurest, eeslist ja lõvist jt.

M. Valerius Martialis.

Hõbedase ajajärgu kõige omapärasem kirjanik on **Mārcus Valērius Martiālis**, Hispaania päritoluga luuletaja, kes on viinud epigrammi kõrgeima tasemeni. Ta on naljahammas jumala armust, ja oma teravmeelsusi serveerib ta kõrgematele ringkondadele, keisriga eesotsas, et need tasuksid talle naeruvõimaluste eest.

Ladina epigramm sai alguse juba Enniuse aegadel; Catullus ja tema kolleegid aimasid hoolega järele seda peenemaitselist hellenistliku luule ala, mis oli neile teatavaks „stiiliprooviks“. Täiesti originaalne ja omapärane on aga alles Martialis, kes pühendus täielikult sellele kirjandusliigile. Martialise epigrammid on avaldatud 15 raamatus. Neis naerab ta rooma seltskonna kombelise lodevuse üle, üllatades lugejaid virtuoos-

liku värsi, tabava pilke ja vaimukate sententsidega. Epigram-
mide sisu on äärmiselt kirev; tuhande ereda kiirega heidab
Martialis küllaldast valgust oma aja inimestele ja miljööle.

Flaccusel olevat podagra; tema käsi ei maksa midagi oma
võlauskujaile, järelikult tal on podagra käes. — Vanaeidel oli
jäänud suhu neli hammast, nüüd aga on ta need viimsedki
välja köhinud. — Naaber Novius elab luuletajale nii lähedal,
et nad võivad oma akendest teineteisele käe ulatada, nad ei
ole aga kordagi isegi juttu ajanud — suurlinna elu iseloomus-
tav joon.

Ja nii see jätkub: me loeme uutest ehitistest, jahtidest, lõuna-
söökidest, kingitustest talvepühade puhul jne. jne. Keegi kin-
gib luuletajale valge tooga; tänulaulus vihjab see, et ta vajaks
ka uut mantlit, ja aasta hiljem kurdab luuletaja, et kingitud
tooga olevat juba kulunud. Üldse on Martialisel luulekunst
muutunud käsitööks aineliste varade saavutamise eesmärgiga;
ta on laskunud seega teataval määral kerjuspoeedi tasemele.

* * *

Sint Maecēnātes — non dēerunt, Flacce, Mārōnes!

(Oleks ainult Maecenas'eid — küll jätkub, Flaccus, Maro'sid!)

Fortiter ille facit, qui miser esse potest.

(Vahva on see, kes suudab olla õnnetu.)

P. Cornelius Tacitus.

Hõbedase ajajärgu proosa alal kuulub aukoht rooma suuri-
male ajaloolasele Pūblius Cornēlius **Tācitus**'ele. See
on viimne rooma klassik, kõige iseloomulikum, kõige rooma-
likum kõigist historiograafidest; temas on kaasaja retooriline
kunst ühinenud tugeva ning sügava vaimsusega.

Tacitus (sünd. umb. a. 55 p. Kr.) on pärit lugupeetud jõukast
perekonnast. Oma poliitilist karjääri alustas ta Vespasianuse
ajal sõjatribuunina ja jõudis välja konsulaadini (a. 97). Tacitus
tegutses ka Roomas advokaadina ja temast kui kõnemehest
peeti väga suurt lugu.

Avalikkuse ees esines Tacitus kõigepealt kolme lühema mono-
graafiaga: „*Diälõgus de oratõrõibus*“ („Dialoog kõne-
meestest“), „*Agricola*“ ja „*Germānia*“.

„*Diälõgus de oratõrõibus*“ on nooreas kirjuta-
tud kõnelus Vespasianuse aja kirjanduslike suuruste vahel,

milles konstateeritakse kõnekunsti langust keisririigi ajal ja arutellakse selle põhjusi. Teose stiil erineb tunduvalt Tacituse pärastiste kirjutiste omast, lähenedes Cicero stiilile.

„*De vita et moribus Iulii Agricolae*“ („Julius Agricola elust ja iseloomust“) on autori äia, Britannia allaheitja biograafia. Selle ja järgnevate teoste stiilis on Tacitus eeskujuks võtnud Sallustiuse: sissepõimitud kõned, antiteesid, ebatäpsed ajaandmed. Teoses esitatud Britannia geograafiline kirjeldus on ajaloolastele tähtsaks allikaks tutvumisel Briti saare tolleaegsete oludega.

Varsti pärast „*Agricola*’t“ avaldas Tacitus väikese raamatu „*De origine, situ, moribus ac populis Germanorum*“ („Germaanlaste päritolust, asukohast, kommetest ja rahvastest“), mis esitab väärtuslikke andmeid Germaania maa-teaduse ja etnograafia alalt. See on asjalik monograafia rahva üle, kes hakkas etendama tähtsat osa ajaloos. Just tol ajal oli Germaania üldiseks huviobjektiks sündide võitlustega, mis keisrit kauema aja kestel pealinnast eemal hoidsid. Germaanlaste kirjeldamisel võrdleb Tacitus lihtsat loodusrahvast oma aja roomlastega; veidi sentimentaalsel kujul tõstab ta esile, mis germaanlastele — nende õnneks — senini veel tundmata on. Teoses on otsekui tuleviku ennustust. „Kui kõigis teistes teostes on Tacitus minevikku tagasi vaadanud, siis oma „*Germania*’ga“ heidab ta prohvetliku pilgu tulevikku“ (Th. Birt).

„*Germania*’s“ leidub muu seas ka teatmeid soomlastest (*Fenni*) ja *Aestii*’dest, keda aga uuemate uurimuste põhjal ei saa pidada eestlaste esivanemaiks.¹

Kõik järgnevad eluaastad on Tacitus pühendanud Rooma keisririigi ajaloo uurimisele, millise töö tulemused on avaldatud tema peateostes „*Annāles*“ („Aastaraamatud“) ehk „*Ab excessu Divi Augusti*“ („Jumaliku Augustuse surmast alates“) ja „*Historiae*“; neid oli kokku 30 raamatut, kusjuures pole kindlasti teada, kui palju raamatuid sisaldas kumbki teos. „*Annales*“ haarab ajavahemikku a. 14—68 p. Kr., kuna „*Historiae*“ kirjeldab aega, mida autor ise on üle elanud: a. 69—96 p. Kr. Kõigest sellest on meieni jõudnud Tibe-

---

¹ *Ergo iam dextro Suēbici mārīs Iitōre Aestiōrum gentes adluuntur. quibus ritus habitusque Suebōrum, lingua Britannicae prōpior . . .* („*Germania*“, 45.)

(Niisiis edasi! Paremal poolel uhab Sveebi meri äästilaste suguharude randu; kombelt ja eluviisilt on nad lähedased sveeblastele, keelelt britanlastele.)

rius (kuigi suure lüngaga), teine pool Claudiusest ja Nero (peale kahe viimse eluaasta), edasi „nelja keisri aasta“ ja Vespasianuse valitsemise algus.

Nagu Sallustius, oskab ka Tacitus kujutada *is eloomusid*, mis arenevad meie ees suure järjekindlusega. Nero kujuneb auahnest õilsast poisist vähehaaval ohjeldamatuks despoodiks, keiser Otho vastupidi — pealiskaudsest elumehest kangelaseks.

Tacituse põhitoon on sünge; kõik tema silmade ees värvub keisrite ohvrite verega; tulevik on tume. Oma kibedass pessimismis näeb kirjanik kõikjal ainult varjukülgi, kuigi ta „Annaalide“ alguses deklareerib, et tahab kirjutada ajalugu „*sine ira et studio*“ („vihata ja eelistuseta“, s. o. erapooletult). Isiklikud tähelepanekud ning elamused Domitianuse ajal ja Augustuse surmale järgnevate süngete aegade aastatepikkune uurimine tugevdasid Tacituse kalduvust näha kõike mustade prillide läbi ja eeldada inimeste tegevuses ebakõlbelsi motiive. Lootusetut meeoleolu süvendab veel asjaolu, et Tacitus ei oska näidata väljapääsuteed oma aja koledustest. Kunagi ei avalda ta oma seisukohta käsitledavate sündmuste suhtes sõnaselgesti, ometi väljendavad esituse toon ja sõnasuse värving tema suhtumist seda selgemini.

Poliitiliselt meelsuselt on Tacitus *vabariiklane*, kuid ta asub seisukohal, et monarhia on paratamatu kaasnähtus rooma ühiskonna mandumisele; tuleb vaid jumalailt paluda häid valitsejaid. Kõlbmatust ühiskonnast ei saa aga kerkida häid valitsejaid.

Kui „*Historiae*“ stiil veel teataval määral meenutab Sallustiust, siis on Tacitus „*Annaalides*“ (kirjutatud pärast „*Historiae*“ ilmumist) saavutanud iseseisvuse ning arendanud stiili, mis on täiesti omapärane. Harva tähistab ta lausete loogilist seost sidesõnadega ja on äärmiselt sõnaaher, mis põhjustab mõnikord ebaselgusigi. Alati on ta kiretu ning rahulik, igasugune ärritus on temale võõras. Ometi mõjub tema esitusviis võimsalt, jõuliselt ning dramaatiliselt; ses suhtes on teda täieõigusega kõrvutatud Shakespeare'iga.

Plinius Vanem.

Nagu kreeklastel, tekib I saj. p. Kr. ka roomlastel huvi eksterptide kogumise ja süstematiseerimise vastu, tekib tung omandada teadmisi igasugustel aladel, neid ühtlasi avaldades teaduslikes teostes. Teadusliku kirjanduse alatu

leb esijoones mainida C. **Plinius Secundus Maior**'it ehk **Plinius Vanemat**, kes sai surma Vesuuvi purske uurimisel a. 79 p. Kr., kui hukkusid Pompeii ja Herculaneum. Oma kutselise töö kõrval (ohvitser ja kõrgem riigi-ametnik) oli ta väsimatult ametis teadusliku materjali korjamisega; ta laskis endale ette lugeda isegi sööma, reisu ja kümb-luse ajal, kusjuures stenografiist pidi üles märkima kõik, mis näis olevat tähtis ning tähelepanuvääriv. Nii tekkis tema „*Naturālis histōria*“ („Looduslugu“), 37 raamatus, mis sisaldab kõike seda, mida antiikajal teati välisest maailmast, osutudes seega peaaegu kogu selleaegse teaduse entsüklopee-diaks; siin käsitletakse kosmograafiat, astronoomiat, geograa-fiat, etnograafiat, antropoloogiat, zooloogiat, botaanikat, agro-noomiat, mineraloogiat, metallurgiat, arstiteadust, maalikunsti, skulptuuri jne. Kuid materjali edasiandmine pole kaugeltki rahuldav, kompilatsioon sünnib ilma igasuguse kriitikata. Meile pakub teos siiski huvi: sealt leiame hulga teaduslikku materjali, mis algallikate hävimise tõttu oleks muidu kaduma läinud.

Plinius Noorem.

Plinius Vanema õepoeg C. **Plinius Secundus Minor** ehk **Plinius Noorem** (a. 62 — 113 p. Kr.), kirjanik ja poliitikatege-lane, on meile tuntud kirjade kogu (üldsummas 369) au-torina, mis olid algusest saadik määratud avaldamiseks ja see-pärast hoolsasti viimisteldud; kuid neil puudub Cicero kirjadele omane loomulikkus ja värskus, pealegi näib autor püüdvat end näidata alati kõige paremas valguses. Kirjades puudutatakse mitmesuguseid küsimusi, enamasti igapäevase elu piirkonnast; neis leidub mõndagi huvitavat toleaaegseist sündmustest ja olukordadest. Eriti huvitav on Vesuuvi eruptsiooni ning Pompeii ja Herculaneumi hukkumist käsitlev kiri. Kirjade kaudu me tutvume Pliniuse sõprade ja tutvuskonnaga, kirjan-duslike ringkondadega, Quintilianuse, Tacituse, Suetoniuse jt. isiksustega. Kirjavehetus Traianusega avalda-tud alles pärast Pliniuse surma, annab meile kujuka pildi tolle-aegse maavalitseja päevamuredest. Siin leidub ka andmeid Traianuse humaansest suhtumisest kristlastesse.

D. Iunius Iuvenalis.

Dēcīmus Iūniūs **Iuvenalis** (umb. a. 60—140 p. Kr.) on Horatiuse kõrval rooma tähtsaim satiirik. Alles pärast

seiklusrikast elu asus ta 50-ndais eluaastais luuletaja teele. Eredates värvides kirjeldab ta peamiselt Domitianuse aegu, kus kõik on labane, jäme ja inetu. Iuvenalisel näib üldse olevat kalduvus kujutada inimloomuse tumedaid külgi. Ta näitab meile põrutavat kontrasti rikka ja vaese elutingimustes, vaesunud haritlaste viletsust, määratud tulikahjusid, „*panem et circenses*“, teeröövleid, kerjuseid, päranduseahnitsejaid jne. Kuues satiir (kõige pikem) piitsutab naissoo kõlbelist langust; siin näitab Iuvenalis end kirgliku naistevihkajana, kelle etteheited ning paljastused ei tunne mingeid piire. Ta vihkab juute, egiptlasi ja teisi muulasi, ei ole aga sugugi rahul ka rooma aadliga, kes on kaotanud oma vooruse, irvitab mürgiselt tõusikute üle. Meie kuuleme edasi kooliõpetajate viletsast seisukorrast; nad peavad kõik teadma, saavad aga seejuures minimaalset tasu ja peavad talvel alustama tööd juba tulevalgusel, nii et Vergiliuse kuju kattub tahmakorraga.

Iuvenalise satiiride vihane paatos mõjub küll lugeja mõistusesse, ei haara aga sageli tema tundeid ja meeli: kibestunud luuletajal puudub huumor. Tema 16 satiiri on jaotatud 5 raamatusse kronoloogilises järjestuses; kuueteistkümnes on vaid katkend.

*

*

*

*Hoc vōlo, sīc iūbeo! Sit prō rātiōne vōluntas.*¹ (Sat. VI, 223).
(Seda ma tahan, nõnda käsin! Põhjenduse asemel olgu minu tahtmine.)

Orandum est, ut sit mēns sāna in corpōre sānō. (Sat. X, 356).
(Tuleb paluda, et terves kehas oleks terve vaim.)

---

¹ Tujuka roomlanna sõnad.

Vaskne ajajärk:

kirjanduse langus (a. 117 p. Kr. — VI saj.).

Kirjanduse langus jätkub pidevalt, luule hääbub peaaegu täielikult. Vaba looming kaob vähehaaval, tema asemele astub kompileeriv ja reprodutseeriv tegevus, sest midagi uut pakuda ei suudeta. Ainsaks huvitavaks uudiseks raamatuturul on noor kristlik kirjandus. Rooma kaotab senise juhtiva koha kirjanduse alal, kirjanduslikku tegevust harrastatakse rohkem provintsi-sides, eeskätt Aafrikas. Kirjakeelde tungivad provintsi-alismid ja vulgaarladina keel; viimase võidukäiku soodustab ladinakeelne piiblitõlge.

Uut ideestikku toovad kirjandusse kirikuisad, kes aga tahtmatult toetuvad antiiksele kultuurile. Nende hulgast tõstame esile fanaatik Tertullianuse, kirikulaulu edendaja Ambrōsiuse, mõtleja-gigant Augustinuse ja geniaalse stiilimeistri Hierōnümuse, „ristiusu Cicero“.

Veel kord ärkab tardunud kirjandus lühikesele elule: see on hiilgav ebaklassitsistlik järelõitseng keiserliku õukonna juures Milanos, kus tegutses noor tuline luuletaja Claudiānus, „ülestõusnud Vergilius“, hilinenud rooma klassik (4. sajandi lõpul ja 5. saj. algul). Ka proosas esineb oma „ülestõusnud Tacitus“ — Ammiānus Marcellīnus. Siis aga laskub hämarik. Vähehaaval siirdub rooma kirjandus keskaja ladinakeelsesesse kirjandusse.

C. Suetonius Tranquillus.

Gāius Suetōnius Tranquillus (umb. a. 75—160 p. Kr.) oli keiser Hadrianuse salasekretär, kuid sattus pärast põlu alla. Ta tegeles paljudel kirjandusaladel ja koguni nii ladina kui ka kreeka keeles. Alal hoidunud on ainult keisrite biograafiad „*De vita Caesarum*“ („Keisrite elust“) ja osa teosest „*De viris illustribus*“ („Kuulsatest meestest“).

„*De vita Caesarum*“ sisaldab Rooma valitsejate elulugusid. alates Caesariga ja lõpetades Domitianusega. Selle anekdoodi stiilis kirjutatud teosega on Suetonius andnud eeskju historiograafidele — esitada ajalugu biograafiates.

Domitianusest kuuleme, et ta armastas püüda kärbeid ja pista neid nõopnõelte otsa; kui küsitakse, kas on keegi keisri juures, saadakse vastus: „Pole kedagi, isegi kärbest mitte (*ne musca quidem*)“. — Seda laadi pisiasjad ja kurioosumid võtavad palju ruumi, kuna tähtsaid riigiakte vaevalt mainitakse. Sündmuste seos jääb selgitamata, samuti puuduvad autoril psühholoogilise analüüsi võime ja poliitiline taip. Kuid tunnustust väärrib vorm: Suetonius kirjutab lihtsalt ja selgelt.

„*De viris illustribus*“ on õieti rooma kirjanduslugu, kus vaadeldakse iga kirjandusliiki eraldi ja antakse rida biograafilisi ülevaateid üksikuist kirjanikest. Teosest on säilinud vaid katkendeid, nende seas Terentiuuse, Horatiuuse ja Plinius Vanema biograafiad. Raamatu alalhoidunud osa on meile tähtsaks faktiliste andmete allikaks.

L. Apuleius.

Ajajärgu tähtsaim ilukirjanik on Lūcius Apuleius, pärit Aafrikast, kes tegutses kõnemeheena Roomas ja Kartaagos. Tema romaan „*Metamorphoses*“ („Moondused“) käsitleb kellegi lõbusa noormehe Luciuse seiklusi, kes satub Tessaaliasse, nõidade maale; seal ta muudetakse eksikombel eesliks, kellena ta raskeid päevi üle elab, kuid allaneelatud roosid vabastavad tema nõidusest ja jumalanna Isise kaasabil ta võtab hoopis uue inimese kuju. Sündmustikku on põimitud hulk novelle ning novelle ja mitmesuguseid tondi-, nõia-, röövli- ja armastuslugusid; neist tuntuim on „Amor ja Psyche“, maailmakirjanduse muinasjuttude pärle. Ühe kuningapaari noorima tütre Psyche erakordne ilu äratub kadedust Venuses, kes Amorige ülesandeks teeb ta kõige viletsama meesolendiga paari panna. Kuid Amor armub Psychesse ja jätab käsu täitmata. Kuna kõik Psyche õed on abiellunud, ei palu keegi Psyche kätt. See teeb rahutuks kuninga, kes oraaklilt seletust nõuab ning vastuse saab, ta asetagu oma tütar ühele kaljule, siis saavat keegi võimas jumal tema tütre abikaasaks. Kuningas täidab oraakli soovi. Tuulest kantuna satub Psyche vaikes orus asetsevasse toredasse tühja lossi, kus teda Amor öösiti

külastab, kusjuures Psychel on keelatud järele uurida, kes tema armastatu on. Nii elab ta pikemat aega õnnelikku elu. Siis aga kutsub Psyche hoiatustest hoolimata oma õed külla, kelle nõuandel ta öösi oma armsamat tulevalgusel silmitseb. Ülesärganud Amor teatab, et nad peavad igavesti lahkuma. Psyche kaotab oma mehe ja peab läbi tegema rea murerikkaid kannatusi. Lugu lõpeb siiski hästi: Jupiter lepib Venuse ja kingib Psychele surematuse, mispeale toredad pulmad peetakse.

Ainestikku on Apuleius ammutanud kreeka allikaist. Tema romaan annab väärtusliku läbilõike tolle aja elust, olles koos Petroniuse „Satiriconiga“ realistliku romaani eelkäijaks.

Kristlik kirjandus.

Kristluse kiire levik ja võiduletulek oli kõigi muude põhjuste kõrval tingitud ka sellest, et kristlastel oli oma kirjandus. Ladina kirikuisadest on tähtsaimad Tertullianus, Ambrōsius, Hierōnŷmus ja Augustīnus. Kõik need kirjanikud on sügavalt läbi imbinud klassikalise haridusega, mille varasalvesid nad kasutavad ristiusu huvides.

Kahtlemata kõige silmapaistvam kuju vanemate kirikuisade seas on Q. Septīmius Flōrēns **Tertullianus** (II—III saj.). Ta on täiesti omapärane kirjanik: tema arvukad teosed osutavad elavat fantaasiat, löögivalmis pilget ja harukordselt elavat sõnastust, kuid kunstimaitse ja stiililise korrektsuse nõuded jäävad neis tähele panemata. Tertullianuse varasemaist teoseist on tähtsaim „*Apologeticus*“ („Kaitsekõne“), milles tõrjutakse tagasi kristlastele omistatavad süüdistused, nagu tapaksid nad lapsi, põlgaksid keisrit jne. Hilisemates teostes keelab ta teiskordse abielu, ülistab märtrisurma ja nõuab kombelist puhtust.

Kõige rangem ning tulisem kiriku traditsioonide kaitsja on **Ambrōsius** (umb. a. 340—397), kes oli Milano piiskopiks, missuguses ametis ta avaldas suurt energiat ja teovõimet, ühendatud sõbralikkuse ja omakasupüüdmatusega. Ambrosiuse teoloogilised tööd on keskpärased, kuid tema peateeneks on kirikulaulu edendamise hümnide kaudu.

Osavaimaks kirikukirjanikuks, geniaalseks sõnakunstnikuks, nii-ütelda ristiusu Ciceroks osutub püha **Hierōnŷmus** (IV saj.), kes on oma isiksuse ja väga arvurikaste teostega avaldanud sügavat mõju. Vastandina Tertullianusele paneb ta suurt rõhku kunstipärasele stiilile; tema sõnastus on elav, humoorikas ja

pildirikas. Hieronymus'e peateoseks on ladinakeelne piiblitõlge, mis on saanud aluseks rooma-katoliku kirikus senini tarvitatavale Vulgāta'le. Oma poleemilistes töodes võitleb ta usu puhtuse eest ja pooldab asketismi.

IV sajandil tegutses Aafrikas sügavaim kirikuisa Aurēlius **Augustinus**, kes andis rooma kirikule dogmaatika. Oma teostega pakub ta palju uut nii sisult kui ka vormilt; neist seisavad esikohal „*Cōfessiōnes*“ („Pihtimused“), 13 raam., ja traktaat „*De cīvītāte Dei*“ („Jumala riigist“), 22 raam. Esimeses jutustab ta suure otsekohesusega oma elulugu. Teine teos sisaldab sügavamõttelist ajaloo filosoofiat; ühtlasi kaitseb ta teravmeelselt ristiusku etteheite vastu, nagu oleks kristlus põhjustanud Rooma riigi languse; ka kritiseerib ta Rooma ajalugu, paganlust ja filosoofilisi õpetusi. Augustinuse mõju on olnud nii suur, et rooma kirjanikest võivad temaga võistelda ainult Cicero ja Vergilius.

Aja jooksul hakkab ka rooma poeetiline looming kandma ristiusu pitsereid, kuid see kristlik luule on vaid halvasti maskeeritud klassikaline poeesia. Hispaaniast põlvnev Aurēlius **Prudentius Clēmēs** (IV saj.) ülistab oma oodides pühakuid ja märtreid; ta tahab saada ristiusu Horatiuseks, tarvitades viimase värsimõõte. Tema kristlikud hümnid ja allegoorilis-didaktilised poemid kuuluvad hilis-rooma luule paremiku hulka.

SISUKORD.

	Lk.
Sissejuhatus	3
Esimene ajajärk	4
Teine ajajärk	5—12
Kunstluule esimesed katsetused: Andronicus, Ennius	6
Rooma komöödia	7—11
Plautus	8
Terentius	10
Tragöödia ja satiir	11
Proosa arenemine	12
Kuldne ajajärk	13—43
Cicero ajastik: proosa öitseng	13—27
Cicero	14
Caesar	19
Sallustius	22
Nepos	23
Varro	24
Lucretius	24
Catullus	25
Augustuse ajastik: poeesia öitseng	27—43
Vergilius	28
Horatius	33
Ovidius	38
Tibullus ja Propertius	41
Livius	42
Hõbedane ajajärk	44—53
Seneca	44
Petronius	46
Quintilianus	47
Phaedrus	48
Martialis	48
Tacitus	49
Plinius Vanem	51
Plinius Noorem	52
Juvenalis	52
Vaskne ajajärk	54—57
Suetonius	54
Apuleius	55
Kristlik kirjandus: Tertullianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Prudentius	56

ARH

A

15160

i 33088883

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00843363 5

Hind Rmk. 1.50